

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De bogardenschool van Brugge: praktijk en ideologie van liefdadigheid, armenzorg en onderwijs (1515-1555)

Rittersma, Noa

Citation

Rittersma, N. (2022). *De bogardenschool van Brugge: praktijk en ideologie van liefdadigheid, armenzorg en onderwijs (1515-1555)*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3447066>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

**De bogardenschool van Brugge:
praktijk en ideologie van liefdadigheid, armenzorg en onderwijs
(1515-1555)**

MA scriptie

MA History

Europe 1000-1800

Universiteit Leiden

27-06-2022

N.M. Rittersma

s2297701

n.m.rittersma@umail.leidenuniv.nl

Begeleider: Dr. Claire Weeda

c.v.weeda@hum.leidenuniv.nl

16.247 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. De oprichting en organisatie van de bogardenschool	10
2. De praktijk van de bogardenschool	23
3. De ideologie van armenzorg in zestiende-eeuws Brugge	33
Conclusie	45
Bibliografie	47
Bijlage I	50

Inleiding

In 1515 werd in Brugge een school opgericht die voortkwam uit de leefgemeenschap van de bogardenbroeders.¹ De gemeenschap wordt rond 1250 voor het eerst in bronnen vermeld. Deze broeders leefden niet volgens een kloosterregel en waren in hun leefwijze nauw verwant aan de begijnen. De bogarden voorzagen in hun levensonderhoud door een ambacht uit te oefenen.² Voor het grootste deel van de broeders was weven dat ambacht. De weefnijverheid bloeide vanaf de twaalfde tot halverwege de vijftiende eeuw volop in Brugge. De bogarden waren zeer geliefd onder de Bruggenaren, maar dat kon het verval van de leefgemeenschap in de vijftiende eeuw niet tegengaan. In 1431 werd op het concilie van Bazel besloten dat de bogarden vanaf dat moment onder de derde franciscaner orde vielen. Er gingen daardoor striktere leefregels gelden. Dit leidde tot een grote afname van het aantal bogardenbroeders. Het aantal broeders in het Brugse klooster kromp in de jaren na het concilie dusdanig sterk dat delen van het klooster in bezit kwamen van ‘wereldlyke personen’.³ Deze personen woonden en werkten in het klooster, maar het gebouw diende na 1450 vooral als locatie voor bruiloften en andere feestelijke aangelegenheden.⁴

In 1515 waren er slechts drie broeders overgebleven in het bogardenklooster. In een poging om het klooster nieuw leven in te blazen besloten de franciscanen en het stadsbestuur dat de toenmalige broeder-overste plaats moest maken voor een nieuwe leidinggevende, broeder Cammelynck. Er kan worden aangenomen dat deze broeder een franciscaan was, al is dit niet expliciet terug te vinden in de bronnen. Cammelynck begon meteen hervormingen door te voeren. Hij verbood feesten in het klooster. Ook nam hij een aantal vrouwen van goede zeden in dienst om het gebouw op te frissen en te onderhouden. Terwijl Cammelynck het klooster vernieuwde had het stadsbestuur een ander doel voor ogen. Er werd nagedacht over het oprichten van een school voor weesjongens. In 1510 was er al een school voor weesmeisjes opgericht.⁵ Het klooster was de uitgewezen plek om dit plan uit te voeren. Formeel gezien werd het klooster door de paus aan de stad Brugge geschonken toen er nog maar één broeder over was gebleven. Deze broeder werd in 1515 tot eerste regent⁶ van de

¹ In bijlage I is de school te zien bij nummer 56, op de kaart van Marcus Gheeraerts de oude uit 1562.

² Ernest W. McDonnell, *The Beguines and Beghards in Medieval culture, with special emphasis on the Belgian scene* (New Jersey 1954) 248.

³ Zeger van Male, *Een beschrijving van de bogardenschool te Brugge omstreeks 1555*, in 1960 door Albert Schouteet (1909-1991, stadsarchivaris Brugge) met inleiding en toelichtingen uitgegeven.

⁴ Albert Schouteet, *Een beschrijving van de bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male* (Brugge 1960) 7-9.

⁵ Dieter Verwerft, *‘Arme maegdekens’: de Sint-Elisabethkapel en -school. Resultaten archeologisch vooronderzoek Ezelstraat/Hugo Losschaertstraat/ Kalverstraat, Brugge* (Brugge 2011) 5.

⁶ Schoolhoofd

school benoemd.⁷

De jongens die tot de bogardenschool konden worden toegelaten moesten aan een aantal eisen voldoen. Ten eerste moesten de kinderen half of volledig verweesd zijn. In het geval van halve wezen ging het meestal om het verlies van de vader, waardoor de bron van inkomsten wegviel. Ten tweede moesten ze zowel geestelijk als lichamelijk helemaal gezond zijn. Tot slot mocht een kind alleen worden toegelaten tot de bogardenschool als er voor hem geen enkele andere mogelijkheid tot onderwijs of een beroepsopleiding was. Er waren inwonende en uitwonende kinderen die op de school onderwijs genoten. Vanaf de leeftijd van acht tot dertien jaar ontvingen de jongens zorg en onderwijs in de school zelf. Daarna werden velen van hen in huis genomen door een leermeester die hen zijn ambacht verder zou leren. Voor de intelligentste leerlingen was er de mogelijkheid tot een hogere opleiding, wat in de meeste gevallen resulteerde in een kerkelijke functie.⁸

De Brugse bogardenschool is een zeer vroeg voorbeeld van een stedelijke instelling voor liefdadigheid en armenzorg. De combinatie van gespecialiseerde opvang voor wezen, scholing en een stedelijke kloosterorde is zeldzaam voor de periode rond 1500. Daarom rijst de vraag wat de functie was van de bogardenschool van Brugge. Het gaat dan niet alleen om de aanleiding tot de oprichting van de school. Minstens zo belangrijk is het om te begrijpen welke belangen er speelden en welke bijdrage de school aan de stad leverde. Ook spelen de ideeën over armenzorg en liefdadigheid in zestiende-eeuws Brugge een belangrijke rol in het begrip van hoe de bogardenschool functioneerde. Deze ideeën zullen worden gekoppeld aan de institutionele structuur en de praktijk van de school.

Over het algemeen wordt er in discussies over de ontwikkeling van armenzorg onder historici gesteld dat er in de zestiende eeuw een grootschalige institutionalisering van liefdadigheid en armenzorg plaatsvond.⁹ De opkomst van gespecialiseerde instellingen is hier onderdeel van. Deze ontwikkeling wordt door veel historici neergezet als een typisch vroegmodern fenomeen, dat vernieuwing laat zien. De vernieuwing zou een gevolg zijn van het doorbreken van middeleeuwse, katholieke denkbeelden over liefdadigheid en armenzorg. Het algemeen belang in de stedelijke samenleving zou in de zestiende eeuw steeds sterker naar voren zijn gekomen, met een veranderende aanpak van armen als gevolg.¹⁰

⁷ Schouteet, *Een beschrijving*, 9.

⁸ *Ibidem*, 9-12.

⁹ Met 'institutionalisering' wordt bedoeld op schaalvergroting van armenzorg en liefdadigheid, zoals het oprichten van instellingen, maar ook op het feit dat de armenzorg in religieuze instellingen grotendeels in handen komt van stedelijke overheden.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: Manon van der Heijden; Elise van Nederveen Meerkerk, *Serving the Urban Community: The Rise of Public Facilities in the Low Countries* (Amsterdam 2009).

Eén van de meest toonaangevende boeken die zich bezighoudt met de institutionalisering van armenzorg en liefdadigheid vanaf de zestiende eeuw is de bundel *Serving the Urban Community: The Rise of Public Facilities in the Low Countries* van Manon van der Heijden en Elise van Nederveen Meerkerk uit 2011.¹¹ Eén van de belangrijkste argumenten die Griet Vermeesch in de inleiding naar voren brengt is dat de scheiding tussen private en publieke armenzorg in de premoderne tijd niet te maken viel. Deze bewering is gebaseerd op het feit dat niet de centrale overheid, maar de religieuze instellingen en stedelijke samenwerkingsverbanden (zoals de gilden en het stadsbestuur) het grootste aandeel hadden in het organiseren van liefdadigheid en armenzorg. Vermeesch beweert bovenal dat de institutionalisering van de armenzorg een typisch vroegmodern fenomeen is, dat veranderingen teweeg bracht die pas vanaf de zestiende eeuw merkbaar werden in de steden van de Lage Landen. Dit is in strijd met de nuance die Vermeesch vervolgens aanbrengt: het boek gebruikt individuele casussen en redeneert niet vanuit de heersende gedachte dat de institutionalisering van armenzorg gegrondvest is in de zestiende eeuw.¹² In de bijdrage die Ad Tervoort aan het boek leverde, kijkt hij verder terug in de tijd om de veranderingen in armenzorg en liefdadigheid te verklaren. Hij stelt dat de systemen waarin armenzorg en onderwijs in de zestiende eeuw worden ingepast te herleiden zijn naar de late middeleeuwen. De Nederlandse Opstand en de reformatie spelen volgens hem een kleine rol, terwijl Vermeesch deze in haar inleiding als de belangrijkste redenen voor verandering noemt. Tervoort stelt dat er ontegenzeggelijk verandering en vernieuwing plaatsvindt in de zestiende eeuw, maar dat de nieuwe instellingen worden opgebouwd vanuit bestaande systemen en worden ingepast in bestaande denkwijzen. Hij kaart hiermee het belang van continuïteit aan, dat in het debat te weinig is onderkend.¹³

Ook Anita Boele houdt zich in haar proefschrift *Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300-1650* uit 2013 bezig met de vraag of er in de zestiende eeuw een vernieuwing van armenzorg in gang werd

Lex Heerma van Voss, 'Poor Relief Institutions in North-Western Europe (1550-1800)' in: Francesco Ammannatie ed., *Assistenza e solidarietà in Europa, secc. XIII-XVIII : Social assistance and solidarity in Europe from the 13th to the 18th centuries : atti della "quarantaquattresima Settimana di studi,"* (Florence 2012) 57-74.

¹¹ Van der Heijden, *Serving the urban community*.

¹² Griet Vermeesch, 'Introduction: the Rise of Public Facilities in the Low Countries, 1400-1800' in: Manon van der Heijden; Elise van Nederveen Meerkerk eds., *Serving the Urban Community: the Rise of Public Facilities in the Low Countries* (Amsterdam 2009) 7-20.

¹³ Ad Tervoort, 'To the honour of God, for concord and the common good' Developments in social care and education in Dutch towns (1300-1625)' in: Manon van der Heijden; Elise van Nederveen Meerkerk eds., *Serving the Urban Community: the Rise of Public Facilities in the Low Countries* (Amsterdam 2009) 89-105.

gezet. Zij wijst in haar studie op het ontstaan van een rationelere benadering van armen die niet langer slechts gebaseerd was op liefdadigheid maar ook op praktisch nut. Daarbij geeft ze ook de nuances aan die in recentere studies zijn belicht. Een belangrijke nuance is dat het beeld van een zestiende-eeuwse, seculiere armenzorg tekort doet aan de rol die religie bleef spelen. Boele concludeert dat er geen sprake was van een scheiding tussen een middeleeuwse religieuze liefdadigheid en rationeel-seculiere systemen van armenzorg in de zestiende eeuw.¹⁴ Daarmee kaart het proefschrift van Boele hetzelfde probleem aan als in deze studie centraal zal staan. Toch zijn er twee belangrijke punten van onderscheid te maken. Ten eerste richt Boele zich op de steden van de Noordelijke Nederlanden. Dit betekent dat zij de invloed van de reformatie en de opstand op die steden meeneemt in haar beeld van de ontwikkeling van armenzorg in de zestiende eeuw. In het Brugge van 1515 spelen deze factoren geen rol. Ten tweede onderzoekt Boele vooral denkbeelden over armenzorg en liefdadigheid en hoe die in de praktijk naar voren kwamen. In deze studie van de bogardenschool zal het niet uitsluitend gaan over denkbeelden maar ook over de praktijk en functie van de Brugse bogardenschool.¹⁵

Lex Heerma van Voss stelt in zijn artikel ‘Poor Relief Institutions in North-Western Europe (1550-1800)’ uit 2013 dat de reformatie inderdaad de belangrijkste oorzaak was van de institutionalisering van armenzorg en liefdadigheid.¹⁶ Hij beweert dat de katholieke systemen voor liefdadigheid gebaseerd waren op het eigengewin van de weldoeners en niet in het belang stonden van de hulpbehoevenden. Daartegenover zet hij het ‘protestantste’ systeem dat er volgens hem op berust was om hulpbehoevenden in het voordeel van de stedelijke samenleving in te zetten, bijvoorbeeld door ze een vak te leren. Heerma van Voss plaatst bij zijn standpunt de kanttekening dat ook katholieken megingen in het nieuwe systeem voor armenzorg en liefdadigheid dat door de protestanten op poten werd gezet. Hij ontleent deze nuance aan het onderzoek van Robert Jütte uit 1994 naar hoe gedacht werd over armenzorg door zowel protestantse, katholieke als humanistische geleerden.¹⁷

In Brugge was er rond 1515 een groot tekort aan arbeidskrachten waardoor de waarde van arbeid veranderde. In zijn artikel uit 2007, ‘After the Black Death: Labour Legislation and Attitudes Towards Labour in Late-Medieval Western Europe’, richt Samuel Cohn zich op

¹⁴ Anita Boele, *Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300-1650* (Hilversum 2013) 18-19.

¹⁵ *Ibidem*, 15.

¹⁶ Heerma van Voss, ‘Poor Relief Institutions’ 58.

¹⁷ *Ibidem*, 58-60.

Robert Jütte, *Poverty and deviance in early modern Europe* (Cambridge 1994).

de waarde van arbeid. Cohn behandelt de periode vlak na de epidemieën van de zwarte dood in de veertiende eeuw. Vanwege de schaarste aan arbeidskrachten werd de waarde van arbeid na de Zwarte Dood erg hoog, wat de samenleving op zijn kop zette. Arbeiders konden namelijk veel eisen stellen en zich gaan misdragen ten opzichte van de landeigenaren en andere meerderen. In de loop van de veertiende eeuw probeerden vorsten en stedelijke overheden daarom om arbeid te reguleren. Dit kon alleen door grip te krijgen op vraag en aanbod. In veel regio's in West-Europa werden daarom wetten ingesteld om het gebrek aan arbeidskrachten tegen te gaan. Ook werd door wetten bepaald hoeveel loon een arbeider kon vragen en welke eisen hij kon stellen. Het arbeidstekort moest onder andere worden tegengegaan door armen en bedelaars aan het werk te zetten. Degenen die lichamelijk gezien in staat waren om te werken moesten dat ook doen.¹⁸

In dit licht is het boek *Worthy Efforts: Attitudes to Work and Workers in Pre-Industrial Europe* van Catharina Lis en Hugo Soly ook zeer relevant.¹⁹ Lis en Soly betogen dat instellingen zoals de Brugse bogardenschool zowel sociaal als economisch een belangrijke functie hadden in de stad. Lis en Soly zeggen over Brugge dat de gildes tot halverwege de vijftiende eeuw genoeg arbeidskrachten hadden omdat de stad bloeide vanwege de textielhandel.²⁰ Toen de Brugse textielhandel aan het eind van de vijftiende eeuw snel minder succesvol werd, vertrokken veel geschoolde arbeiders naar andere steden. Er ontstond een tekort aan arbeid.²¹ Verder stellen Lis en Soly dat rijke ambachtslieden niet alleen binnen de gildes macht hadden, maar ook in de stedelijke politiek. De aanzienlijksten onder hen maakten deel uit van het stadsbestuur. Het is volgens Lis en Soly duidelijk dat deze rijke ambachtslieden hun politieke macht gebruikten om vraag en aanbod van arbeid te reguleren.²² Lis en Soly plaatsen het concept dat de armen via arbeid iets zouden kunnen toevoegen aan de samenleving in de vroege zeventiende eeuw. Zij doen dit omdat de loonafhankelijkheid van veel gezinnen in deze periode steeg, waardoor het idee ontstond dat degenen die geen werk hadden niet in aanmerking kwamen voor liefdadigheid.²³ De eerdere ontwikkeling van de gedachte dat de armen moesten werken wordt buiten beschouwing gelaten.

De beschrijving van de bogardenschool door stadsbestuurder en gouverneur van de

¹⁸ Samuel Cohn, 'After the Black Death: Labour Legislation and Attitudes Towards Labour in Late-Medieval Western Europe', *Economic History Review* 60:3 (2007) 457-485, aldaar 481.

¹⁹ Catharina Lis; Hugo Soly, *Worthy Efforts: Attitudes to work and workers in pre-industrial Europe* (Leiden 2012).

²⁰ Ibidem, 337.

²¹ Jan Dumolyn; Andrew Brown, *Brugge, een Middeleeuwse Metropool 850-1550* (Brugge 2019) 220-226.

²² Lis, *Worthy Efforts*, 339.

²³ Ibidem, 468-469.

school Zeger van Male (1504-1601) is de belangrijkste bron voor dit onderzoek. Oud-stadsarchivaris van Brugge Albert Schouteet heeft de verslagen van Van Male gebundeld in een boek en van een zeer nuttige inleiding en voetnoten voorzien. Van Zeger van Male is bekend dat hij uit een vooraanstaande burgerfamilie kwam die handelde in laken en garen. Van Male nam in 1555 vanuit zijn plaats in het stadsbestuur de functie van gouverneur van de bogardenschool aan. Hij nam deze taak erg serieus en documenteerde een grote verscheidenheid aan zaken over de school. Zijn verslagen gaan terug van de oprichting van de school tot aan het einde van zijn gouverneurschap in 1556. De reden dat hij verder terug kan gaan dan zijn eigen tijd op de school is omdat ook eerdere gouverneurs verslagen hadden geschreven. Deze zijn helaas niet bewaard gebleven. Van Male gebruikte de informatie die hij hierin vond voor zijn ‘spiegel memorial’, zoals hij het zelf noemde. Hij schreef het als handleiding voor toekomstige gouverneurs. Het boek bestaat uit een uitleg van de achtergrond van de school, een overzicht van gebeurtenissen in de school – ingedeeld in maanden – en overige informatie. Inhoudelijk gaat het om een beschrijving van het organiseren van festiviteiten, hygiënemaatregelen, het werk van het personeel, de financiën, weldoeners en het werk dat de leerlingen verrichtten. Deze zeer rijke bron is tot op heden nog niet gebruikt voor een studie naar armenzorg en liefdadigheid.²⁴

Ook zal er gebruik worden gemaakt van het ideologische werk over armenzorg *De subventione pauperum* van de Spaanse humanist Juan Luis Vives (1493-1540). Hij woonde vanaf 1523 tot 1540 in Brugge en gaf daar van tijd tot tijd raad aan het stadsbestuur. Door deze bron in combinatie met de andere (meer praktische) bron van Van Male te gebruiken kan er een connectie worden gelegd tussen de idealen van Vives op het gebied van liefdadigheid en armenzorg en de praktijk van de bogardenschool.²⁵ De bogardenschool was kort voor Vives’ komst naar Brugge opgericht. Het is daarom opmerkelijk dat het verband tussen de ideeën van Vives de bogardenschool tot op heden nog niet is gelegd. Zijn werk is al wel in de Brugse context geplaatst door Alfons de Witte, waarin hij de bogardenschool kort aanstipt.²⁶ Verder zijn de ideeën van Vives in het algemeen veel op zichzelf bestudeerd, zonder de praktijk daarbij te betrekken. Het meest uitgebreide werk over Vives zelf en over zijn werk is tot nu toe de bundel *A Companion to Juan Luis Vives* door Charles Fantazzi uit 2008. Verschillende auteurs belichten het leven en de verschillende werken van Vives. Fantazzi zelf

²⁴ Schouteet, *Een beschrijving*, 13-15.

²⁵ Raf Debeane, *Juan Luis Vives: over de hulp aan armen. Uit het Latijn vertaald.* (Zoetermeer 2015).

²⁶ Alfons Dewitte, ‘Poverty and Poverty Control in Bruges between 1250 and 1590’, *City* 8:2 (2004) 258-265.

behandelt ook de ideeën *De subventione pauperum* uitgebreid.²⁷

Om de functie van de bogardenschool in Brugge te achterhalen is deze studie opgedeeld in drie delen. Het eerste hoofdstuk zal gericht zijn op de redenen voor de oprichting van de bogardenschool, de belangen die ermee gemoeid waren en de financiën. Hierin zal ook de economische situatie van Brugge rond die tijd worden uitgelicht. In dit eerste hoofdstuk wordt duidelijk welke partijen er betrokken waren bij de bogardenschool. De belangen van de verschillende partijen worden bestudeerd en in het licht van liefdadigheid en economische ontwikkelingen worden geplaatst. In het tweede hoofdstuk zal de praktijk van de bogardenschool centraal staan. De dagelijkse praktijk van leerlingen en personeel zal zo duidelijk mogelijk worden geschetst. Ook wordt de bijdrage van de bogardenschool aan de Brugse samenleving in het tweede hoofdstuk toegelicht met concrete voorbeelden. Tot slot zal het laatste hoofdstuk draaien om de idealen van Vives. Zijn ideeën over liefdadigheid en armenzorg in Brugge zullen een ideologisch en wetenschappelijk kader bieden aan de beschrijving die Van Male van de bogardenschool geeft. Door deze onderdelen te bestuderen zal de functie van de bogardenschool duidelijk worden. Ook blijkt op deze manier welke aspecten van de Brugse bogardenschool op het vlak van liefdadigheid en armenzorg vernieuwend waren, maar ook of er sprake is van continuïteit.

De Brugse bogardenschool is een unieke casus. Er zijn nauwelijks vergelijkbare instellingen te vinden die ook rond 1515 zijn opgericht. De literatuur over de Brugse bogardenschool is op één hand te tellen. Daarbij komen alle boeken of artikelen met de bogardenschool als hoofdonderwerp voort uit historische verenigingen of zijn ze opgesteld door lokale historici of archivarissen.²⁸ Dit doet niet af aan de waarde van het onderzoek dat zij naar de school gedaan hebben, maar het geeft wel aan dat de bogardenschool tot op heden geen onderwerp van relevante vakstudies is geweest. Toch zal de bijdrage van een onderzoek naar de Brugse bogardenschool aan de vakliteratuur aanzienlijk zijn. Met name vanwege het unieke, vroege voorbeeld dat gegeven wordt ten aanzien van de institutionalisering van armenzorg en liefdadigheid in de zestiende eeuw. De bogardenschool leent zich uitstekend om als voorbeeld van zestiende-eeuwse institutionalisering ook continuïteit aan te tonen.

²⁷ Charles Fantazzi, *A Companion to Juan Luis Vives* (Leiden; Boston 2008).

²⁸ Gerard de Waele, 'Geschiedenis van de Bogaerdenschool' in: W.P. Dezutter en M. Goetinck eds., *125 jaar stedelijke nijverheidsschool* (Brugge 1979).

Alfons Dewitte, 'Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de middeleeuwen' in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge* (1972).

1. De oprichting en organisatie van de bogardenschool

In de inleiding is het praktische proces van de oprichting van de bogardenschool geschetst. Er zal nu dieper ingegaan worden op de achtergrond van de oprichting en hoe die achtergrond zichtbaar was in de organisatie van de school. Naast de bogardenschool waren er al een aantal andere instellingen in de stad die ook opvang boden aan wezen.²⁹ De bogardenschool was een aanvulling op deze reeds bestaande armenzorginstellingen. Het feit dat het niet alleen om een weeshuis maar ook om een school ging nam de bogardenschool een bijzondere plaats in de stad in. Om het functioneren van de bogardenschool in het kader van tijd en plaats te zetten is het nodig om vragen te stellen over de rol van de school in de stad Brugge.

Hoe vormde de bogardenschool een aanvulling op de bestaande armenzorginstellingen? Wat was het oorspronkelijke doel van de oprichting?³⁰ Hoe was de bogardenschool georganiseerd en hoe werd de school gefinancierd? De verantwoordelijkheid voor de stadsscholen lag bij het stadsbestuur. Maar verder werden de verantwoordelijkheid en financiële lasten voor zorg en onderwijs in de stedelijke samenlevingen gedeeld gedragen door religieuze instanties, individuele burgers en samenwerkingsverbanden van burgers binnen de stad.³¹ Was de betrokkenheid van burgers bedoeld om hun zielenheil te redden of hadden zij ook andere redenen om hun tijd en geld in armenzorg en onderwijs te steken? Wat kregen de weldoeners terug voor hun goede daden? Deze vraagstukken samen scheppen een context die nodig is om de praktijk en het functioneren van de school in de stedelijke samenleving te begrijpen.

Armenzorginstellingen in Brugge

Om duidelijk te maken waarom er in Brugge behoefte was aan de oprichting van een school voor weeskinderen, moet eerst gekeken worden naar de armenzorginstellingen die er al waren. Bovendien is het functioneren van deze armenzorginstellingen – en de rol die ze daarmee in de stad vervulden – relevant om te begrijpen welke ruimte er nog was voor de bogardenschool. De oprichting van de bogardenschool kan geplaatst worden in de ontwikkelingen vanaf de late middeleeuwen, maar ook in de ontwikkeling van de stad Brugge. In de vijftiende en zestiende eeuw ontwikkelde er een steeds meer gespecialiseerde

²⁹ Dumolyn, *Brugge*, hoofdstuk VIII.

³⁰ Het gaat hier specifiek om de redenen waarom er een wezenschool nodig was. Algemene ideeën over armenzorg en liefdadigheid in Brugge zijn in het derde hoofdstuk te vinden.

³¹ Vermeesch, 'Introduction: the Rise', 9.

armenzorg, zoals bijvoorbeeld de oprichting van weeshuizen.³²

De armenzorginstellingen die in de veertiende eeuw in Brugge werden opgericht waren voornamelijk gericht op ouderenzorg. Deze ouderen waren niet altijd armen. De instellingen voor ouderenzorg stonden onder toezicht van het stadsbestuur en er werd nauwlettend een administratie bijgehouden.³³ Dit gold ook voor de bogardenschool een eeuw later. Andere armenzorginstellingen werden geleid door de begijnen of door de Franciscanen van de derde orde. De laatste was een orde die net als de begijnen en de bogarden uit leken bestond, maar die wel onder de orde van Franciscus behoorde. Dit is de orde waar de bogarden tijdens de leegloop van het klooster mee gefuseerd werden, voordat de school werd opgericht in 1515. Ook van deze semi-religieuze instellingen is bekend dat het stadsbestuur er zowel bestuurlijk als financieel veel grip op had.³⁴

De armenzorginstellingen die naast de bogardenschool hebben bestaan maken duidelijk wat de functies van de bogardenschool waren in de stad. Het Heilige Geesthuis bestond al vanaf de dertiende eeuw als voorziening voor hulpbehoevenden in Brugge.³⁵ Al vanaf de oprichting in 1268 stond de instelling onder toezicht van het stadsbestuur. De functie van het Heilige Geesthuis was om bejaarde Bruggenaren een rustige oude dag te bieden, als zij niet konden worden onderhouden of verzorgd door de eigen familie. Toch ging het hier niet alleen om ouderen uit de arme lagen van de bevolking. De gespecialiseerde zorg voor ouderen maakte dat het Heilige Geesthuis echter geen opvangplaats bood voor de wezen in de stad.³⁶

Het Sint-Janshospitaal bood daarentegen wel opvang aan weeskinderen. Van de twaalfde tot de negentiende eeuw is het Sint-Janshospitaal de belangrijkste instelling voor ziekenzorg en armenzorg in Brugge geweest. Er was geen sprake van gespecialiseerde zorg voor bepaalde bevolkingsgroepen. Zowel armen, vreemdelingen, weduwen en wezen konden hier op verzorging rekenen. In de vijftiende en zestiende eeuw werd het hospitaal vooral een hospice, in de zin dat de meeste zieken die er terecht kwamen niet meer genezen konden

³² S. Groenveld; J.J.H. Dekker; Th.R.M. Willemse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen* (Hilversum 1997) 39-41.

³³ Heerma van Voss, 'Poor relief institutions', 64-67.

³⁴ Hendrik Callewier, *De papen van Brugge: De seculiere clerus in een middeleeuwse wereldstad* (Leuven 2014) deel III, 276-285.

³⁵ Aan het eind van de veertiende eeuw gaat het Heilige Geesthuis samen met het hospitaal Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie, dat ook gericht was op ouderenzorg.

³⁶ Griet Maréchal, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de Middeleeuwen* (Kortrijk-Heule 1978) 41-49.

worden.³⁷ Ze werden er tot hun dood verzorgd door de broeders en zusters die er werkzaam waren. Ook het bieden van een waardig einde aan het leven hoorde namelijk – na toevoeging door Thomas van Aquino (1225-1274) – tot de zeven werken van barmhartigheid.³⁸ De behoeftigen die in het Sint-Janshospitaal stierven konden daarom rekenen op een begrafenis, al is niet bekend waar en hoe dat precies gebeurde voor de armsten van de stad.³⁹ Het is waarschijnlijk dat de zusters en broeders van de derde franciscaner orde dit regelden.

Aan het eind van de vijftiende eeuw was er dus nog geen sprake van gespecialiseerde instellingen voor wezen. In de loop van die eeuw nam het aantal weeskinderen in Brugge vanwege ziektes, oorlogen en hoge werkeloosheid echter toe.⁴⁰ In de het noorden van de stad werd in 1510 een instelling voor weesmeisjes opgericht, vijf jaar eerder dan de bogardenschool. Over die instelling voor meisjes in de Brugse Ezelstraat is weinig bekend. De informatie die er is, is institutioneel van aard. Wat Van Male over de meisjesschool zegt is dat de meisjes werden opgeleid tot huwbare vrouwen en huishoudelijke taken leerden.⁴¹ Over het functioneren van het meisjesweeshuis is bekend dat het ook onder leiding van het stadsbestuur stond. Het had gouverneurs en werd op dezelfde manier financieel ondersteund als bij de bogardenschool het geval was (zoals verderop zal worden besproken). De school werd in 1510 door het stadsbestuur opgericht, maar verhuisde in 1517 naar de Ezelstraat. Daar bevond de school zich in een voormalig klooster, namelijk dat van Sint-Elisabeth. Een opmerkelijke overeenkomst met de bogardenschool.⁴²

Het Sint-Elisabethklooster werd voor de leegloop bewoond door ‘grauwzusters’, die leefden volgens de derde orde van Franciscus. De school werd daarom de Sint-Elisabethschool genoemd. De grauwzusters voorzagen zich door handwerk in hun levensonderhoud, net als de bogardenbroeders.⁴³ De oorsprong, financiële ondersteuning en de locatie van de meisjesschool tonen dus grote gelijkenissen met die van de bogardenschool,

³⁷ Joseph Maréchal, ‘Het Sint-Janshospitaal te Brugge rond 1550’ in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge* (1966).

³⁸ Brian Pullan, ‘Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe’, *The Journal of Interdisciplinary History* 35:3 (2005) 441-456, aldaar 444.

M.S. Kempshall, *The Common Good in Late Medieval Political Thought* (New York 1999) 102-130.

³⁹ Lies Vervaet, *Goederenbeheer in een veranderende samenleving: het Sint-Janshospitaal van Brugge, ca. 1275-ca. 1575* (2015).

⁴⁰ Dumolyn, *Brugge*, 377.

⁴¹ Van Male, *Een beschrijving*, 34.

⁴² Alfons Dewitte, ‘Scholen en onderwijs’, 148.

Dieter Verwerft, ‘Arme maegdekens’, 5.

⁴³ Marc Carnier, *De communiteiten van Tertiariissen van Sint-Franciscus: Monasticon, 1.:De grauwzusters* (Brussel 2002).

waarbij gemeld moet worden dat de instelling voor meisjes enkele jaren ouder is.⁴⁴ In die zin kan men stellen dat de bogardenschool dus geen uitprobeersel van het stadsbestuur was, maar eerder een uitbreiding van een formule die al een aantal jaren succesvol was voor de weesmeisjes van de stad. Over de organisatie binnen de Sint-Elisabethschool kunnen geen uitspraken worden gedaan, behalve dat ervanuit kan worden gegaan dat er veel vrouwen werkzaam waren. Zowel in de verzorging als in het onderwijs van de meisjes, aangezien zij volgens Van Male typisch vrouwelijke vaardigheden uit die tijd aangeleerd kregen. Het ging voornamelijk om handwerken, koken en andere vaardigheden die een meisje onder de knie moest hebben voor ze huwbaar zou zijn.⁴⁵

Geografisch gezien lagen de bogardenschool, het Sint-Janshospitaal, het Heilige-Geesthuis en de Sint-Elisabethschool in elkaars verlengde. Ze vormen een lijn die van zuid naar noord de stad doorkruist. De bogardenschool lag zuidelijk in de stad, aan de Katelijnestraat, die in het middelpunt van de stad overgaat in de Mariastraat. Daaraan is de voorkant van het Sint-Janshospitaal gelegen. De Mariastraat vertakt vervolgens in twee straten, waarvan één vanwege de aanwezigheid van het voormalige Heilige-Geesthuis nu de naam Heilige-Geeststraat draagt. De Ezelstraat is nog wat noordelijker te vinden, zonder directe aansluiting aan één van de voorgenoemde straten. Het Sint-Janshospitaal en het Heilige-Geesthuis, die uit de twaalfde en dertiende eeuw stammen zijn gelegen in het oudste en meest centraal gelegen deel van de stad. Begin vijftiende eeuw was er door het economische verval van Brugge behoefte aan meer armenzorginstellingen. De twee weeshuizen werden aan weerskanten van de stad gesitueerd, in twee (voormalige) kloosters van de derde franciscaner orde die voor de opvang van wezen zeer geschikt waren.⁴⁶

Niet alle behoeftigen in de stedelijke samenleving konden op liefdadigheid rekenen. Er werd onderscheid gemaakt tussen de *deserving poor* en de *undeserving poor*.⁴⁷ Voor de situatie in de zestiende-eeuwse Nederlanden maakt Vermeesch concreet dat er veel groepen werden uitgesloten van publieke liefdadigheidsinstellingen, zoals niet-burgers, niet-katholieken (in het geval van Brugge), mensen van lage sociale afkomst en vrouwen. Als

⁴⁴ De meisjesschool ontstond al in 1510 (met in 1518 de intrek in het Sint-Elisabethklooster), de bogardenschool in 1515.

⁴⁵ Van Male, *Een beschrijving*, 34-35.

⁴⁶ Gebaseerd op de kaart van Marcus Gheeraerts de Oude uit 1562, waarvan een uitsnede is toegevoegd in de bijlage.

⁴⁷ Sharon Ann Farmer, *Approaches to Poverty in Medieval Europe: Complexities, Contradictions, Transformations, C. 1100-1500* (Turnhout 2016).

Steve Hindle, 'Dependency, Shame and Belonging: Badging the Deserving Poor, c.1550-1750', *Cultural and social history* 1:1 (Londen 2004) 6-35.

criterium gold niet alleen de sociale groep waar de hulpbehoevende toe behoorde, ook zijn of haar morele status was bepalend. Verder gold voor degenen met lichamelijke gebreken – die daardoor niet konden werken – dat zij wel liefdadigheid verdienden. Voor degenen die het onheil zogezegd zelf over zich hadden afgeroepen door bijvoorbeeld overmatig drankgebruik of een gokverslaving gold dat zij niet op liefdadigheid konden rekenen.⁴⁸ Het bijstaan van (respectabele) weduwen en wezen bevorderde de status, voor vreemdelingen of andersgelovigen lag dit ingewikkelder. Het bieden van liefdadigheid aan de laatste twee groepen kon zelfs in het nadeel van de weldoener werken.⁴⁹

Belangen

In Brugge was er juist aan het begin van de zestiende eeuw ruimte voor de oprichting van een wezenschool. Die ruimte was er in de vijftiende eeuw ook, maar de situatie van Brugge rond 1510 maakte de oprichting van een soortgelijke instelling urgenter. De belangen die speelden met betrekking tot de bogardenschool waren zeer divers. Economische belangen, zowel persoonlijk als algemeen, speelden een grote rol bij de opvoeding van de kinderen. Het ging al vanaf het eind van de vijftiende eeuw slecht met de Brugse economie. Daardoor ontstond er aan het begin van de zestiende eeuw een groot tekort aan geschoolde arbeid in de stad.⁵⁰ Velen hadden daardoor belang bij het oprichten van een school voor weeskinderen. Het was in het algemene belang van de stad dat de weeskinderen een vakopleiding zouden krijgen zodat zij op eigen benen in de samenleving konden staan. De economische en sociale belangen van de stad als geheel verklaren de nauwe betrokkenheid van het stadsbestuur bij de bogardenschool.

De oprichting van een wezenschool die onder strikte controle van het stadsbestuur stond past binnen de Europese trend die aan het einde van de vijftiende eeuw werd ingezet. Armeezorg werd beperkt tot degenen die in de stad geboren waren en bovendien werd de zorg streng gereguleerd. Zo kwamen er allerlei regels over het uitdelen van voedsel in de kerk en het geven van aalmoezen in de stad. Het stadsbestuur wilde zo de controle krijgen over hoe er in de hele stad met armen werd omgegaan. Het plan om wezen te concentreren in een school die onder direct toezicht van het stadsbestuur stond, past uitstekend binnen deze ontwikkeling.⁵¹ Van 1490 tot 1580 moest de geschoolde arbeid uit de stad zelf komen, omdat

⁴⁸ Anne Borsay; Peter Shapely, *Medicine, charity and mutual aid the consumption of health and welfare in Britain, c.1550-1950* (Hampshire 2007).

⁴⁹ Vermeesch, 'Introduction: the Rise', 12.

⁵⁰ Dumolyn, *Brugge*. hoofdstuk X.

⁵¹ *Ibidem*, 231.

de lonen in Antwerpen hoger waren geworden dan in Brugge en er daarom weinig immigratie van geschoolde arbeiders plaatsvond. De bogardenschool bood dus een antwoord op het gebrek aan geschoolde arbeidsimmigranten. Dit hangt eveneens samen met het feit dat de Brugse overheid in deze periode alleen armenzorg (en in het geval van de bogardenschool daarmee ook scholing) aanbood aan de wezen van de eigen bevolking. Ook rijke, buitenlandse kooplieden gingen Antwerpen boven Brugge verkiezen, mede omdat daar inmiddels meer bekwame ambachtslieden te vinden waren. De economische terugval van Brugge werd daardoor zeer bespoedigd. De oprichting van de bogardenschool voor weesjongens en de Sint-Elisabethschool voor weesmeisjes was een directe reactie op deze ontwikkelingen. Het stadsbestuur zag in dat dit een gunstige manier was om goedkope arbeidskrachten op te leiden, die bij de ambachtslieden aan het werk zouden kunnen gaan.⁵²

Naast economische belangen speelde ook het vergroten de status een belangrijke rol. Die twee belangen waren ook vaak met elkaar verbonden: de scheiding tussen privaat en publiek valt namelijk niet te maken voor de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Dit geldt ook op het gebied van liefdadigheid, armenzorg en onderwijs.⁵³ Het publieke leven werd georganiseerd door mannen die ook hun eigen belangen hoog in het vaandel hadden. Het privéleven speelde een rol bij de status die iemand op publiek vlak kon verwerven. Vertaald naar liefdadigheid en armenzorg betekent dit bijvoorbeeld dat ambachtslieden die arbeidskrachten tekort kwamen ervoor wilden zorgen dat het aantal arbeidskrachten in de gehele stad toenam en zich daarvoor ook op publiek vlak wilden inzetten. Een voorbeeld van de invloed van het privéleven op iemands publieke status kan in alle verhalen over morele wandaden gevonden worden, maar op het vlak van liefdadigheid en armenzorg gaat het vooral om de weldoeners die met hun schenkingen en betrokkenheid aanzien verwerven in de stad.⁵⁴

Er speelden dus zowel economische belangen als kwesties van prestige in het geval van de armenzorg en liefdadigheid in zestiende-eeuws Brugge. De betrokkenheid bij liefdadigheidsinstellingen zoals de bogardenschool zorgde voor aanzien voor de weldoeners. Zowel tijdens hun leven als in het hiernamaals.⁵⁵ Voor degenen die een hoge politieke functie bekleedden, voor geestelijken en voor edelvrouwen waren de schenkingen aan

⁵² Dumolyn, *Brugge*, 378.

⁵³ Eric Carlson, 'Public Learning and Private Learners: The Separation of Public and Private in Renaissance Literature and Pedagogy', *History compass* 10:9 (2012) 644-651.

Katherine A. Lynch, 'Social Provisions and the Life of Civil Society in Europe: Rethinking Public and Private', *Journal of Urban History* 36:2 (2010) 285-299.

⁵⁴ Vermeesch, 'Introduction: the Rise', 8-10.

⁵⁵ Adam J. Davis, *The Medieval Economy of Salvation. Charity, Commerce, and the Rise of the Hospital* (New York 2019).

liefdadigheidsinstellingen een manier om zich populair te maken. Als hoge bestuurders geld over hadden voor bijvoorbeeld de bogardenschool, plaatste dat hen in een goed daglicht. Het liet zien dat zij goede mensen waren die hun functie op een moreel juiste manier zouden bekleden. Ook als er op economisch vlak geen eigenbelang lijkt te zijn hadden de weldoeners dus aanzien te winnen. Daarbij kwam uiteraard het willen veiligstellen van de eigen ziel.

Vanaf 1490 was er een piek in de religieuze beleving van stedelingen in Brugge vanwege de slechte economische en politieke situatie van de stad.⁵⁶ Het aantal missen steeg, er hadden zich grote aantallen minderbroeders in de stad gevestigd en de rijken deden massaal schenkingen. De bedoeling hiervan was om niet alleen het eigen zielenheil, maar ook dat van reeds overleden familieleden veilig te stellen. De Bruggenaren gebruikten hun financiële voorspoed om op planmatige wijze hun ingang in het hiernamaals te kunnen bereiken. Een manier waarop dit zichtbaar wordt is dat de religieuze betrokkenheid van rijke burgers vrijwel altijd verband hield met hun commerciële belangen.⁵⁷ Ook in het geval van schenkingen aan de bogardenschool is te zien dat de liefdadigheid verband hield met het beroep van de schenker. In 1555 bestond het overgrote deel van het stadsbestuur uit mannen die hun fortuin verdienden met de productie en verkoop van stoffen. Deze lakenkoopmannen gaven de bogardenschool in die tijd jaarlijks stof om kleding van te kunnen maken. Het naaiwerk moesten de kinderen zelf nog doen. Van Male vermaant het stadsbestuur dat ze hun beloftes op het vlak van deze schenkingen na moeten komen. Ze waren daarmee al een aantal keren nalatig geweest. Van Male roept de boekhouder op om dit goed bij te houden, omdat de kinderen de stoffen hard nodig hadden. De schenkingen van de rijken in het stadsbestuur bestonden dus niet alleen uit geld, maar juist ook vaak uit de goederen die zij voor handen hadden.⁵⁸

Verder was er ook het algemene belang voor de samenleving om (wees)kinderen goed op te voeden en te onderwijzen. Het religieuze aspect van de opvoeding speelde daarbij een essentiële rol. De gedachte was dat religieuze opvoeding door middel van onderwijs zowel voor de religieuze als voor de seculiere aspecten van het leven van de kinderen – en daarmee voor de samenleving – nut zou hebben. Het was de bedoeling om ervoor te zorgen dat de kinderen een juist moreel kompas zouden ontwikkelen. Deze traditie heeft in de middeleeuwen altijd een plaats gehad in de ontwikkeling van opvoeding en onderwijs. Omdat

⁵⁶ De productie van textiel nam sterk af (grotendeels vanwege concurrentie). De politieke onrust werd veroorzaakt door opstanden tegen het beleid van Maximiliaan van Habsburg. Zie: Dumolyn, *Brugge*, hoofdstuk X.

⁵⁷ Dumolyn, *Brugge*, 311.

⁵⁸ Van Male, *Een beschrijving*, 83.

de bogardenschool als instelling een mengeling is van religieuze en seculiere vormen van opvoeding en onderwijs is deze gedachte achter de opvoeding van kinderen hier erg duidelijk te zien.⁵⁹

Bestuur en organisatie

Vanaf de oprichting in 1515 was het bestuur van de bogardenschool als volgt geregeld: er waren twee gouverneurs die beiden ook in het stadsbestuur zetelden. Zij waren de afgevaardigden van het bestuur die toezicht moesten houden op het reilen en zeilen van de school. Zij werden bijgestaan door een boekhouder, die de financiën van de bogardenschool nauwkeurig in de gaten hield. De gouverneurs en de boekhouder moesten het stadsbestuur regelmatig op de hoogte houden van de situatie van de school. In de eerste jaren na de oprichting van de bogardenschool werden er ook twee voogden aangewezen, maar deze functie verdween in 1535.⁶⁰ De reden voor het verdwijnen van de functie van voogd is waarschijnlijk dat de gouverneurs alle taken op zich konden nemen. Het was niet nodig dat vier mannen zich om de bogardenschool zouden bekommeren, twee was voldoende om de organisatie op orde te houden. De gouverneurs werden jaarlijks gewisseld of opnieuw bevestigd in hun rol in het geval dat ze hun taken heel goed hadden uitgevoerd. Het gouverneurschap was een eervolle functie, maar het kostte ook veel tijd en aandacht. Door het vervullen van deze taak – of een soortgelijke voor een andere instelling – kon aanzien verworven worden in de stad.⁶¹

Van Male maakt duidelijk dat de gouverneurs ook een religieus eigenbelang dienden bij hun dienst aan de bogardenschool. Omdat de gouverneurs volgens de wetgeving van Brugge maximaal drie jaar in dienst mochten zijn (waarvan maar één jaar aansluitend) moedigt Van Male de toekomstige gouverneurs aan om de tijd die ze hebben zo goed mogelijk te gebruiken. Hij belooft naar aanleiding van Psalm 112 dat God degenen die medelijden tonen aan de armen en gul zijn tegenover hen wijsheid zal schenken, waaruit onder andere voorspoed zal voortvloeien. Van Male maakt deze belofte aantrekkelijker door hem te concretiseren met voorbeelden van die voorspoed, die hij waarschijnlijk uit zijn eigen voorstellingsvermogen heeft geput. God zal in de tijd dat iemand dient als gouverneur zijn huis, medewerkers, grondbezit en handel tot wasdom brengen, die hij niet zou hebben gekend

⁵⁹ V. L. Garver, 'The influence of monastic ideals upon Carolingian conceptions of childhood' in: Albrecht Classen ed., *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality* (Berlin 2005) 67-85, aldaar 84.

⁶⁰ Schouteet, *Een beschrijving*, 10.

⁶¹ Ibidem, 11.

als hij het ambt niet had bekleed.⁶²

De gouverneurs van de bogardenschool waren veelal belangrijke ambachtslieden. De ambachtslieden en het stadsbestuur van Brugge waren vanaf de veertiende eeuw nauw met elkaar verweven. De ambachten werden door de stedelijke overheid als machtige instrumenten ingezet om de stedelijke samenleving te ordenen. De ambachtslieden wisten tot welke groep ze behoorden en welke rechten die groep had. Dat zorgde voor een duidelijke structuur. Toch was er ook frictie tussen stadsbestuurders en ambachtslieden. De commerciële elite, die voornamelijk uit kooplieden, bankiers en de rijkste ambachtslieden bestond, probeerde regelmatig de samenwerking met de ambachten te verminderen. Dit is vooral te zien na opstanden of andere vormen van onrust, als de commerciële elite het eigen gezag wil herstellen.⁶³

De overige ambachtslieden (uit de middenklasse) waren vaak kleine ondernemers van wie een groot deel van het personeel bestond uit loonarbeiders. Aan het opleidingssysteem van de bogardenschool kan afgeleid worden dat beide groepen gebaat waren bij de opleiding van de kinderen op de school. De gouverneurs behoorden tot de eerste groep, maar de ambachtslieden waar de jongens van de bogardenschool in dienst kwamen konden tot beide groepen behoren.⁶⁴ Eén van de belangrijkste waarden voor zowel het stadsbestuur als de besturen van de verschillende ambachten was ‘economische rechtvaardigheid’, wat inhield dat er voor iedereen de mogelijkheid moest zijn om in het eigen levensonderhoud te voorzien door arbeid. Een gevolg daarvan was dat de ambachtslieden het stadsbestuur verantwoordelijk hielden voor het algemeen welzijn in de stad. Er zal blijken dat de praktijk van de bogardenschool naadloos aansloot op deze ideologie. De kinderen leerden er een ambacht om onafhankelijk te kunnen worden van de giften van anderen.⁶⁵

De financiële fundatie

Met het geld dat geïnvesteerd of gegeven werd, moest zorgvuldig worden omgegaan. De schenkers moesten ervanuit kunnen gaan dat hun geld daadwerkelijk bij de arme kinderen terecht zou komen. Daarom vermeldt Van Male expliciet dat corruptie niet geduld zal worden. Hier is wederom de hoge mate van toezicht door het stadsbestuur te zien, dat op financieel vlak werkte als een controlerend orgaan. Al het geld dat de school binnenkwam moest via de

⁶² Van Male, *Een beschrijving*, 43.

⁶³ Marc Boone, ‘Urban Space and Political Conflict in Late Medieval Flanders’, *Journal of Interdisciplinary History* 32:4 (2002) 621-640.

⁶⁴ Dumolyn, *Brugge*, 233-234.

⁶⁵ *Ibidem*, 239.

boekhouder en de gouverneurs naar de kinderen. Degenen die op de school werkten mochten uiteraard niets voor zichzelf achterhouden.⁶⁶

Zeger van Male noemt in een reeks een aantal personen die rond 1555 een financiële bijdrage leverden bij naam. Het is aannemelijk dat het feit dat deze personen expliciet genoemd worden betekent dat hun bijdrage aan de bogardenschool in ofwel structureel ofwel in kwantitatieve zin omvangrijk was. Voor een deel van hen geldt ook dat ze een machtige positie in de stad hadden. Opeenvolgend noemt Van Male ene Alexander de Grootte, Jan Ghoosins, de weduwe van Pieter Arcke de oude en Jacop Brabandt. Het gaat hier waarschijnlijk om belangrijke Brugse ambachtslieden. De rest van de ‘goede caritatieve personen’ worden onder die noemer tezamen bedankt voor hun bijdrage aan de school. Deze mensen werden gedurende het jaar door de gouverneurs uitgenodigd om op een zondag met hen te komen eten. Gezien de status en beroepen van de gouverneurs zelf, is het waarschijnlijk dat de personen die zij uitnodigden uit dezelfde kringen afkomstig waren.⁶⁷ Het gaat dan om de rijke ambachtslieden en koopmannen van Brugge. Van Male beschrijft dat deze weldoeners ten minste één keer per jaar op deze wijze ‘hertelicken zeere’ bedankt moeten worden voor de weldaden die zij de arme kinderen betonen. Van Male ziet daarmee het belang in dat dit soort weldoeners aan de school verbonden blijven. Om dit veilig te stellen moesten zij met enige regelmaat bedankt worden, zodat zij zouden merken dat hun bijdrage niet voor lief werd genomen. De weldoeners kregen op deze manier ook de kans om een inkijk te krijgen in wat er met hun geld of geschonken goederen gebeurde, waarvan de gouverneurs hoopten dat het hen zou aanmoedigen om betrokken te blijven.⁶⁸

Sommige van de ‘vrienden van den Bogaerde’ worden door Van Male uitgebreider toegelicht. Er wordt verteld wat hun achtergrond was en wat hun bijdrage aan de school was. Het gaat hier om mensen en instanties die de school financieel ondersteunen of die op andere, meer praktische wijze hielpen met het onderhouden van de school. Van Male wijdt twee hoofdstukken aan de belangrijkste weldoeners. Het eerste gaat over de vrienden van de bogardenschool. Daarin worden van de weldoeners die bij naam genoemd worden er maar enkele toegelicht. Iemand die wel wordt toegelicht is Jan Veldekin. Zowel hij als zijn zoon

⁶⁶ Van Male, *Een beschrijving*, 133.

⁶⁷ Marianne Danneel, ‘Vrienden en magen in de bronnen van de laat-middeleeuwse Brugse weeskamer’, *Handelingen - Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 36:1 (1982) 33-39.

⁶⁸ Van Male, *Een beschrijving*, 145-146.

wordt bedankt voor de aalmoezen en voor het voogdijschap.⁶⁹ Het is niet precies duidelijk wat er met dat laatste wordt bedoeld, aangezien de functie van voogd in 1535 al was afgeschaft binnen het bestuur van de bogardenschool. Een waarschijnlijke optie zou zijn dat hier bedoeld wordt dat vader en zoon Veldekin kinderen van de bogardenschool in de leer hadden, die daarom ook bij hen thuis woonden.⁷⁰ Hierop volgt een opvallend stuk over weldoeners die elke zondag twee kinderen van de bogardenschool bij hen thuis laten deelnemen aan de maaltijd. Van Male geeft hiervan een korte omschrijving en gaat daarna meteen praktisch advies geven vanuit zijn rol als gouverneur: deze mensen moeten minstens twee keer per jaar bedankt worden voor hun bijdrage en steun. Deze passage is opvallend omdat Van Male beredeneert waarom de weldoeners bedankt moeten worden. Hij stelt dat het bedanken ertoe dient dat de school in de ‘goede gratie’ van de weldoeners blijft en daarmee in het belang van de kinderen is. Bovendien is bedanken met woorden kosteloos. Van Male hamert er dus op dat de komende gouverneurs dit hoog in het vaandel houden.⁷¹

Het tweede hoofdstuk dat Van Male aan de weldoeners wijdt is aanzienlijk uitgebreider. Het hoofdstuk is getiteld ‘fondatiën’. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste financiële steunpilaren en de grootste donaties uitgebreid beschreven. Als eerste is er een verslag van de bijdrage van Lodewijk van Vlaanderen (1488-1556, heer van Praet en baljuw van Brugge). Zijn bijdrage bestond niet alleen uit het onderhoud en de kosten van de kinderen van zijn eigen stichting die in de school werden opgenomen. Lodewijk ondersteunde de gehele instelling. Van Male schrijft over Lodewijk dat hij grote liefde en affectie had voor beide armenscholen in Brugge.⁷² Het feit dat Lodewijk zijn eigen stichting voor arme kinderen oprichtte bevestigt het idee van zijn oprechte affiniteit met deze doelgroep. Jaarlijks schonk Lodewijk de bogardenschool een bedrag van tweehonderd gulden. Het meisjesweeshuis in de Ezelstraat ontving jaarlijks honderd gulden.⁷³ Als edelman en weldoener nam Lodewijk een andere plaats in dan de rijke ambachtslieden en koopmannen van Brugge. In zijn functie als baljuw van Brugge en als permanent lid van de Raad van State en de Raad van Financiën lijkt hij zelf geen direct voordeel te hebben gehad van een goede opleiding voor de weeskinderen van Brugge. Wel geldt ook voor hem het belang van aanzien, ook voor na zijn dood. Lodewijk van Vlaanderen was één van de grootste inspiratiebronnen

⁶⁹ In de bron staat hier het woord ‘oorboren’, wat in oud Vlaams herleid kan worden tot wat in de Noordelijke Nederlanden ‘momboren’ werden genoemd. In modern Nederlands kan dit vertaald worden met ‘voogden’ <https://etymologiebank.nl/trefwoord/momber> .

⁷⁰ Van Male, *Een beschrijving*, 145.

⁷¹ Ibidem, 146.

⁷² Hiermee worden de bogardenschool en het meisjesweeshuis in de Ezelstraat bedoeld.

⁷³ Van Male, *Een beschrijving*, 147.

voor het werk van Juan Luis Vives. De betrokkenheid van Lodewijk bij de bogardenschool verklaart daarom ook de interesse van Vives in deze instelling, zoals die in hoofdstuk drie wordt besproken.⁷⁴

In veel gevallen bepaalde de schenker zelf wat er met zijn of haar geld moest gebeuren. Een voorbeeld daarvan is Jacob van Themseke. Hij deed een schenking waarmee er drie kinderen van de bogardenschool in Leuven konden gaan studeren. Zijn bedoeling was dat er één theologie ging studeren, een ander rechten en de derde medicijnen. Hij wilde dus niet dat de gouverneurs en de regent van de school zelf zouden bepalen wat er met het geld zou gebeuren. Het is waarschijnlijk dat hij dit deed om zeker te kunnen weten dat zijn geld gebruikt werd ten behoeve van de kinderen zelf. Dat er drie jongens in Leuven gaan studeren is daarbij iets waarvan makkelijk is terug te halen of het daadwerkelijk gebeurd is. Ook voor zijn schenking aan het meisjesweeshuis in de Ezelstraat werd van tevoren bepaald dat het geld gebruikt moest worden om drie meisjes te kunnen laten trouwen of tot het klooster laten toetreden. Het gaat bij de schenkingen van Van Themseke niet om een geldbedrag dat hij tijdens zijn leven doneerde. Jacob liet in zijn testament bepalen dat er achthonderd Vlaamse ponden naar de weeshuizen van de stad moesten gaan. Het geld werd dus pas na zijn dood geschonken. De familie van Jacob van Themseke was al eeuwen actief in het ambacht van vleeshouwers. De Van Themsekes waren in de vijftiende en zestiende eeuw ook altijd vertegenwoordigd in het stadsbestuur. Jacob van Themseke is daarom een goed voorbeeld van een rijke ambachtsman die via het stadsbestuur indirect ook betrokken was bij de bogardenschool. Maar aangezien Themseke zijn geld wilde investeren in een universitaire opleiding voor drie jongens, ligt het hier niet voor de hand dat het gaat om het belang dat hij heeft bij opgeleide arbeidskrachten voor het familiebedrijf.⁷⁵

Voor Jacob Regis, die kanunnik was in de kerk van Sint-Donaas, geldt dat er in zijn testament bepaald werd dat hij een huis en een bijgebouw na zijn dood aan de bogardenschool zou schenken. De bedoeling was dan dat de gouverneurs van de school zouden regelen dat deze huizen verhuurd of verkocht zouden worden. De opbrengst moest dan ingezet worden ten behoeve van de kinderen op de bogardenschool. Omdat het hier om een geestelijke gaat is het voor de hand liggender dat het hier gaat om een spiritueel voorbeeld dat de kanunnik wilde stellen aan het eind van zijn leven. Ook had hij als geestelijke geen nageslacht dat het huis kon erven wanneer hij overleed. De keuze om het huis aan de bogardenschool te

⁷⁴ Hans Cools, *Mannen met Macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001).

⁷⁵ Van Male, *Een beschrijving*, 152-154.

schenken lijkt daarmee een gift die vanuit ideologische motieven is ingegeven. De ruimhartige schenking zou de reputatie van Regis na zijn dood ook zeer bevorderen.⁷⁶

Susanna Ofhuus geeft ons nog een ander voorbeeld van een bijdrage aan de kinderen van de bogardenschool. Als weduwe van smid Boudewijn Heynderycx gaf zij opdracht om vijf jongens uit de bogardenschool de kans te bieden om de opleiding tot smid te krijgen. Deze jongens mochten dan ook in een van de 'huusekins' die Susanna ter beschikking had wonen, op voorwaarde dat ze de huisjes zelf zouden opknappen en onderhouden. In dit geval is het duidelijk dat het niet alleen om liefdadigheid gaat. Het bieden van de kans op een beroepsopleiding en onderdak is ook een vorm van liefdadigheid, maar er waren in dit geval ook wederdiensten die in het belang van de weduwe waren. Ze hoefde niet op zoek naar arbeidskrachten voor de smederij van haar overleden man, de jongens van de bogardenschool stonden nog steeds ook onder toezicht van de gouverneurs waardoor zij niet de volledige verantwoordelijkheid voor hen droeg en bovendien hoefde ze de huisjes niet eerst te laten opknappen voor er geschoolde ambachtslieden in zouden willen wonen.⁷⁷

Conclusie: de oprichting en organisatie van de bogardenschool

De belangen van stadsbestuur en individuele ambachtsmannen of kooplieden waren altijd met elkaar verweven en kunnen daarom niet los van elkaar gezien worden. In het geval van de bogardenschool zijn de gouverneurs hier een goed voorbeeld van. Zij waren belangrijke ambachtslieden en leden van het stadsbestuur, die werden gekozen om de bogardenschool onder de hoede te nemen. Het commerciële, religieuze en algemene belang is hierdoor steeds vermengd. Voor edelen en geestelijken waren prestige en aanzien zowel tijdens als na hun leven de belangrijkste beweegredenen om schenkingen te doen aan de bogardenschool. Dit laatste aspect heeft voor de rijke ambachtslieden en koopmannen natuurlijk ook een grote rol gespeeld. Voor hen zijn de belangen daarom het meest divers en het lastigst om aan te wijzen. Het is zeker dat er bij één persoon meerdere belangen tegelijkertijd konden spelen als het gaat om de betrokkenheid bij de bogardenschool. Voor hun bijdrage of betrokkenheid konden de weldoeners ook iets terug verwachten. Dit kon in tastbare en praktische zin door een uitnodiging voor een maaltijd, maar de weldoeners werden ook dagelijks spiritueel bedankt door het gebed van de kinderen. Voor ambachtslieden was er dankzij de bogardenschool een gemakkelijke mogelijkheid om geschoolde arbeidskrachten te werven.

⁷⁶ Van Male, *Een beschrijving*, 150-152.

⁷⁷ Ibidem, 160-161.

2. De praktijk van de bogardenschool

De institutionele achtergrond van de bogardenschool is nodig om een beeld te krijgen van de praktijk. De praktische voorbeelden hebben het institutionele kader nodig om betekenis te krijgen. Maar het is de praktijk die het beeld van de school tot leven brengt. De belangrijkste algemene vraag die daarbij hoort is: hoe ging het er in de praktijk aan toe op de bogardenschool? Deze vraag zal worden beantwoord door een licht te werpen op de leerlingen, het personeel en het onderwijs van de bogardenschool. Door deze onderwerpen heen zal ook de verzorging van de kinderen naar voren komen. Verder is het belangrijk om de praktijk van de bogardenschool in de context van de stad Brugge te plaatsen. Hoe maakte de school praktisch deel uit van de stedelijke samenleving? Kortom: het praktische functioneren van de school op zichzelf en als onderdeel van de Brugse samenleving.

De leerlingen

Bij de oprichting van de bogardenschool in 1515 werd bepaald wie er naar de school mochten komen. De jongens die op de school kwamen waren tussen de acht en dertien jaar. Albert Schouteet stelt dat zij uit de armste klasse van de bevolking afkomstig waren, maar dit geldt alleen voor de inwonende kinderen. De laatsten konden niet door familieleden of burens worden opgevangen.⁷⁸ Voor de uitwonende kinderen, die minstens de helft van de groep vormden, lag het anders. Het is waarschijnlijk dat zij niet afkomstig waren uit de allerarmste klasse van de bevolking, maar dat het ging om zoons van ouders uit de middenklasse. Zij waren wel door familie of stadsgenoten in huis genomen, maar hun verzorgers waren niet in staat om hen van onderwijs te voorzien. Als je naar de bogardenschool kijkt als weeshuis, valt de minimale leeftijd voor jongens die werden toegelaten op. Van de zestiende-eeuwse burgerweeshuizen in de steden van de Noordelijke Nederlanden is bekend dat er ook zuigelingen te vondeling werden gelegd.⁷⁹ De kinderen die in deze weeshuizen werden opgenomen waren ook vaak uitsluitend afkomstig van ouders die tot de onderste rand van de samenleving behoorden. Omdat deze burgerweeshuizen geen opleiding boden aan andere kinderen in de stad was hier geen sprake van gemengde afkomst. Dit duidelijke verschil in leeftijd en afkomst van de kinderen geeft aan dat de bogardenschool niet in hetzelfde straatje als de burgerweeshuizen van de Noordelijke Nederlanden kan worden geplaatst.⁸⁰

Daarbij toont het feit dat Brugse weesjongens pas vanaf hun achtste levensjaar tot de

⁷⁸ Schouteet, *Een beschrijving*, 11.

⁷⁹ Brian Pullan, *Orphans and Foundlings in Early Modern Europe* (1988) 19.

⁸⁰ Boele, *Leden van één lichaam*.

school konden worden toegelaten aan dat het hier waarschijnlijk niet altijd om de meest hulpeloze en hulpbehoevende weeskinderen van de stad ging. Zij waren immers tot hun zevende verjaardag op een andere manier in leven gehouden. Het lijkt daarom aannemelijk dat er ook veel jongens in de bogardenschool waren die tot hun zevende weldegelijk door familie of vrienden van de ouders waren opgevangen. De aanwezigheid van een instelling die de zorg van de jongens op een bepaald punt in hun leven zou overnemen was dan vooral een aantrekkelijke mogelijkheid voor de verzorgers om de zorg voor de jongens over te dragen. Bij de oprichting van de school was de toelating dus lang niet voor elk hulpbehoevend kind weggelegd.⁸¹

In 1555 is de situatie wat dat betreft veranderd. Zeger van Male beschrijft nog een andere categorie kinderen die ook tot de 'buutenschole'⁸² werden toegelaten in deze periode. Het gaat om kinderen van onder andere dronkaards, landlopers en vagebonden die niet door hun ouders aan de school voorgedragen worden, maar wel verzorgd moeten worden.⁸³ De ouders van deze kinderen konden zoals gezegd zelf geen beroep doen op liefdadigheid in Brugge. Maar halverwege de zestiende eeuw was de armenzorg in de bogardenschool zodanig ontwikkeld en uitgebreid dat ook hun kinderen op liefdadigheid konden rekenen, al mochten zij niet in de school inwonen. Voor de inwonende kinderen gold in 1555 de regel dat zij in staat moesten zijn om een bed, twee paar slaaplakens en twee of drie hemden mee te nemen bij hun intrek in de school. Het is niet duidelijk of dat de allerarmste kinderen daarmee werden uitgesloten, of dat zij via liefdadigheid van particulieren of een andere instelling aan deze spullen zouden kunnen zijn gekomen en daarmee toch ook hun intrek in de school konden nemen.⁸⁴

Personeel en taakverdeling

Vanwege de combinatie van het bieden van onderwijs en onderdak aan de kinderen, was er onderwijzend en verzorgend personeel op de bogardenschool aanwezig. Elke groep medewerkers had in principe een eigen takenpakket, al kwam het nog weleens voor dat bijvoorbeeld de meesters ook verzorgende taken moesten uitvoeren. Een voorbeeld daarvan is de controle van de slaapzalen 's avonds en 's ochtends. De dienstmeiden mochten als vrouwen niet bij de jongetjes op de slaapzaal komen, waardoor de oppermeester deze taak op

⁸¹ S. Groenveld, *Wezen en boefjes*, 29-31.

⁸² Uitwonende kinderen.

⁸³ Het was onderdeel van de toelatingsprocedure dat de kinderen door een ouder of verzorger aan de oppermeester en gouverneurs werden gepresenteerd.

⁸⁴ Van Male, *Een beschrijving*, 166-167.

zich nam.⁸⁵

De dienstmeiden stonden onder leiding van het ‘upperjoncwyf’ en namen de dagelijkse verzorgende taken op zich. Zij zorgden dat er elke dag brood uit de bakkerij werd gehaald om de jongens te voeden en liepen ook de rest van de dag af en aan naar de plaatsen waar de voedselvoorraad werd opgeslagen om alle kinderen en medewerkers van eten te voorzien. Verder bestond het takenpakket van de dienstmeiden vooral uit allerlei schoonmaakwerkzaamheden, die met een vast ritme moesten gebeuren. Zij zorgden niet alleen voor de hygiëne van het gebouw, maar hielden ook de kinderen zo schoon als mogelijk was.⁸⁶ Een maandelijks gebeurtenis was bijvoorbeeld het ontluizen van de jongens. Om vlooiën tegen te gaan werden elk jaar in augustus de stromatrassen van de slaapzalen gehaald om verbrand te worden. Wat de hygiëne betreft noemt Zeger van Male ook het gebrek aan schoon water: ‘Want een groot ongheryef es voor de joncwyfs ende groote distractie voor de kynderen, te ghaen moeten haelen alle weke ’t watere van zo verre.’ Hieruit blijkt dat de dienstmeiden en de kinderen wekelijks verantwoordelijk waren voor het halen van schoon water. Het water werd door de dienstmeiden zelf gebruikt ‘in de kuebene, zoo omme te cooken (...)’. Van Male benadrukt dat het halen van het water een zware taak is, die onnodig zou zijn als er gebruik gemaakt zou worden van de middelen en ‘vele goede concepten’ die ontwikkeld waren om de aanvoer van schoon water te vergemakkelijken. Volgens Van Male was het zelfs de plicht van de gouverneurs om dit te regelen, omdat zij bij hun aantreden hadden gezworen altijd voor het profijt en welvaren van de kinderen garant te staan.⁸⁷

Ook werden er veel huishoudelijke taken overgenomen door de jongens zelf, vanwege hun vakopleiding. Zo moesten ze in de bakkerij zelf brood bakken en moesten ze in de weverij ook hun eigen kleding repareren en – als ze wat verder waren in hun opleiding – fabriceren. Ze kregen dan lappen stof binnen van lakenhandelaren en moesten daar vervolgens zelf mee aan de slag. Zo werden liefdadigheid en onderwijs samengebracht. Uit de bron van Van Male komt naar voren dat in ieder geval de volgende verschillende beroepen geleerd werden in de school: wever, schoenmaker en bakker. Buiten deze specifieke opleidingen om zorgde de algemene opvoeding van de kinderen ervoor dat zij in ieder geval te werk konden gaan als knecht bij handelaren of ambachtslieden. Het grootste aandeel had de weefnijverheid op de school. Dit kan op verschillende manieren worden verklaard. De eerste reden is dat de meeste bogardenbroeders die tussen de dertiende eeuw en 1515 in het klooster hadden geleefd

⁸⁵ Van Male, *Een beschrijving*, 181.

⁸⁶ S. Groenveld, *Wezen en boeffjes*, 172-180.

⁸⁷ Van Male, *Een beschrijving*, 199.

en gewerkt wevers waren.⁸⁸ Dit lag voor de hand omdat Brugge in de late middeleeuwen bekend stond om de productie en verfijning van textiel, waarmee de stad ook economisch tot bloei kwam. Verder werd er in de periode waarin de school werd opgericht door het stadsbestuur een poging gedaan om de weefnijverheid – met name van simpele stoffen – in de stad weer tot leven te wekken. De productie van luxetextiel zoals kant had aan het eind van de vijftiende eeuw de overhand gekregen in Brugge. Maar er werden ook nog steeds andere stoffen verwerkt, waarvoor de grondstoffen vaak uit Spanje en Engeland afkomstig waren.⁸⁹

De onderwijstaken waren alleen voor mannen weggelegd. Je zou bij de organisatie van het onderwijzend personeel kunnen denken aan de huidige basisscholen, met een oppermeester aan het hoofd die de verschillende ondermeesters aanstuurde.⁹⁰ Behalve dat de jongens van de bogardenschool grofweg werden ingedeeld op leeftijd, waren er ook verschillende klassen voor de verschillende disciplines die op de school geleerd konden worden. Elke ondermeester had namelijk zijn eigen specialisme; hij leerde de jongens het vak dat hij zelf beheerste. Van ondermeester Jacop Caron – die in de jaren 1550 actief was op de school – is bekend dat hij naast zijn onderwijstaken ook zong in de mis. Zijn bruiloft vond ook plaats in de kapel van de school. Het onderwijzend personeel was dus op allerlei manieren bij de school betrokken, ook naast het lesgeven. Caron werd op zijn bruiloft door de gouverneurs uitgebreid bedankt voor het onderwijs dat hij aan de kinderen gaf. De hiërarchie in de organisatie van de school leek niet te leiden tot onderlinge afstandelijkheid. In ieder geval voor de mannen binnen de organisatie gold dat zij bij elkaar betrokken waren.⁹¹ Naast de meesters die een vak aanleerden, waren er ook bij die de jongens lezen en schrijven bijbrachten. Voor alle jongens in de bogardenschool was het namelijk vereist dat zij het Vlaams in lezen en schrijven beheersten.

De slimste jongens werden uitverkozen om ook Latijn te leren. Deze lessen werden door de oppermeester verzorgd. Dit lijkt een aanwijzing dat de oppermeester hoger opgeleid was dan de ondermeesters, maar dat kan niet met zekerheid worden gezegd. Er wordt namelijk nergens aangegeven wat van elke ondermeester de opleiding was geweest, en of zij het Latijn wel of niet machtig waren. Wat kan worden aangenomen is dat de oppermeester –

⁸⁸ Hendrik Callewier, *De papen van Brugge*, 267.

⁸⁹ Dumolyn, *Brugge*, 376.

⁹⁰ In de bron wordt de oppermeester ook wel 'regent' genoemd. De twee termen wisselen elkaar af, maar duiden op één en dezelfde persoon.

⁹¹ Van Male, *Een beschrijving*, 182-183.

vooral in de beginjaren van de school – een geestelijke was, wat een duidelijke overeenkomst met kloosterscholen aantoont.⁹²

Onderwijs

Het bieden van een opleiding maakte onderdeel uit van het onderhouden van een weeskind. In het geval dat kinderen bijvoorbeeld door gildeleden van hun overleden vader onder de hoede werden genomen, moesten zij ook een vakopleiding aanbieden. In Gent ging het dan vooral om de zogenoemde ‘ambachtsmeesters’, die de weeskinderen van mannen uit hun gilden onderhielden en een vak leerden. Voor Brugge kan hetzelfde worden aangenomen. De bestemming die de vader voor het kind voor ogen had kon op deze manier toch nog worden bereikt. Volgens Marianne Danneel leidde dit tot een zeer lage sociale mobiliteit onder weeskinderen. Zij bleven tijdens hun opvoeding en opleiding binnen dezelfde sociale groep en moesten zich vooral in de leertijd aan de spelregels van die groep houden. Bij deze manier van wezenopvang was er nauwelijks kans om op basis van intellect of vaardigheden meerdere paden open te houden. De toekomst van de weeskinderen stond vast. Degenen die de kinderen opvingen zagen het als hun plicht om het leven dat de overleden ouders voor ogen hadden gehad voor hun kinderen zoals gepland uit te voeren.⁹³

Wat dit betreft is de bogardenschool een uitzondering op de regel. Op de school werd namelijk weldegelijk gekeken naar het intellect en de talenten van de kinderen bij het onderwijzen. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is dat de pienterste kinderen Latijn mochten leren en daardoor hun aangeboren sociale niveau zouden kunnen ontstijgen. Voor de kinderen op de bogardenschool gold dus niet dat er nauwelijks kans op sociale mobiliteit was, omdat hun pad nog niet was uitgestippeld. Er lagen verschillende mogelijkheden open voor de jongens. Uiteraard geldt dit alleen voor de opleiding binnen de school zelf. Als een jongen eenmaal een vak had geleerd en voor dat ambacht in de leer ging bleef hij binnen die beroepsgroep, net als voor alle andere leerjongens gold. Wat het verschil maakt is dat in de bogardenschool het beroep van de overleden vader niet altijd bepaalde wat de beroepskansen van de zoon zouden zijn.

Er is weinig bekend over de dagelijkse onderwijspraktijk op de bogardenschool, omdat Van Male dit in zijn overlevering achterwege laat. Hij benoemt geen specifieke leermethodes en heeft het niet over het disciplineren van de kinderen in het klaslokaal. Wel zijn er straffen voor kinderen die zich ondeugdelijk gedragen. Het gaat dan bijvoorbeeld om stelen en luiheid.

⁹² Schouteet, *Een beschrijving*, 12.

⁹³ Marianne Danneel, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent* (Leuven;Apeldoorn 1995) 80-81.

Van Male beschrijft dit gedrag in een context waarin de kinderen naar buiten gaan, de stad in, en daardoor zichtbaar zijn voor de Brugse bevolking. Het is duidelijk dat ze zich daar in ieder geval moeten gedragen. Dit zal binnen de school ook het geval geweest zijn, maar daar rept Van Male met geen woord over.⁹⁴ Wat het onderwijs betreft maakten de gouverneurs en het stadsbestuur zich er in ieder geval niet makkelijk vanaf. Dit is een teken dat de kwaliteit van het onderwijs dat de leerlingen ontvingen hoog in het vaandel stond. Eén van de zaken waaraan dit te zien is, is dat Zeger van Male in 1555 schrijft dat de kinderen taal- en godsdienstlessen moeten krijgen van één van de leraren van de stichting van de in 1540 overleden bisschop Jan de Witte. Van 1541 tot 1580 werden cursussen over taal en theologie gegeven in de openbare gebouwen van de stad. Het was de bedoeling dat één van de leraren de cursussen ook in de bogardenschool zou komen geven.⁹⁵ In de school zelf werd door de regent Latijn geleerd aan de Latinisten (de intelligentste kinderen). Voor het leren van andere talen, zoals Grieks, werden de cursussen van de stichting van De Witte ingezet.⁹⁶

In tegenstelling tot wat het artikel van Van Nederveen Meerkerk en Schmidt over kinderarbeid uit 2006 over weeshuizen suggereert, was de bogardenschool in geen geval berust op kinderarbeid in de zin dat de kinderen werden gebruikt om geld in het laatje te brengen. Dat was niet de insteek van de school, al was het wel de bedoeling dat de kinderen zouden worden opgeleid tot goedkope, geschoolde arbeidskrachten. De arbeid die de kinderen als onderdeel van hun praktijkscholing verrichtten, mocht dan wel iets hebben opgeleverd, maar dit was zeker geen essentiële financiële bijdrage aan de school. Bovendien verdienden de kinderen geld per stuk (kledingstuk, paar schoenen, enz.) dat verkocht kon worden. De arbeid van de kinderen was dus geen structurele bron van inkomsten. Het feit dat de kinderen voortdurend om aalmoezen moesten vragen op straat en om collectegeld in de kerk, laat samen met de structurele financiële steun van weldoeners zien dat de inkomsten uit de arbeid van de kinderen verwaarloosbaar waren. De bogardenschool laat zien dat de vraag of de arbeid van de kinderen in de pre-industriële tijd gold als werk of als opleiding, voor zestiende-eeuws Brugge niet relevant is. Een opleiding zou namelijk in bijna alle gevallen dienen tot het uitvoeren van een vak. De opleiding was daarom vanzelfsprekend vooral praktijkgericht. De praktijkervaring die moest worden opgedaan om in het beroepsleven te kunnen instromen is dus de opleiding. Dat de jongens voor deze praktijkervaring ook (al zij het lage) vergoedingen

⁹⁴ Van Male, *Een beschrijving*, 68-69.

Over straf en disciplineren op scholen (ook in de vroege zestiende eeuw) zie: Ben Parsons, *Punishment and Medieval Education* (Cambridge 2019).

⁹⁵ Van Male, *Een beschrijving*, 131.

⁹⁶ *Ibidem*, 137.

kregen, en dat ze daarmee ook goedkope arbeidskrachten voor ambachtlieden waren zijn zaken die de andere kant van dezelfde medaille vormen. Een puur theoretische opleiding zonder (het zij betaalde, het zij onbetaalde) arbeid zou voor het overgrote deel van de jongens zinloos zijn geweest en schetst een te modern beeld van het onderwijs.⁹⁷

De bogardenschool in de Brugse samenleving

Het algemeen belang van de bogardenschool voor de samenleving van Brugge is in het vorige hoofdstuk al aangestipt. De institutionele benadering die daar gehanteerd werd zal nu worden aangevuld met praktische voorbeelden. Zo wordt duidelijk welke rol de kinderen van de bogardenschool in de praktijk van de stad konden vervullen. Daarmee wordt ook het beeld over het functioneren van de bogardenschool in de Brugse samenleving opgehelderd.

Ten eerste was het uiterlijk vertoon van de kinderen van de bogardenschool van groot belang. Vooral voor de gouverneurs. Zij konden hiermee laten zien dat hun werkzaamheden vruchten afwierpen en dat het helpen van de kinderen geen verloren zaak was, maar een godvruchtige bezigheid. Van Male stelt zelfs dat de kinderen keurig en welgemanierd voor de dag moeten komen omdat ‘de heeren ende ghemeenten daerinne ghesticht zyn’. Het ging dus niet alleen om het aanzien van de gouverneurs middels het goede voorkomen van de kinderen, de kinderen droegen zelfs de waardigheid van de hele samenleving van Brugge uit.⁹⁸

Een andere manier waarop de kinderen van de bogardenschool bijdroegen aan het sociale leven in de stad is hun belangrijke rol in processies. Tijdens de processie van het Heilig Bloed liepen de kinderen altijd mee.⁹⁹ In de processie liepen ze langs de gehele omwalling van de stad, om bij elke poort die ze tegenkwamen een psalm of ander religieus lied te zingen.¹⁰⁰ De inwoners van de stad konden op deze manier ook zien dat de kinderen een deugdelijke opvoeding en scholing genoten in de bogardenschool. Als motivatie voor schenkingen waren deze publieke optredens van de kinderen zeer succesvol. Er werd in het onderwijs dan ook veel aandacht besteed aan de muzikale opvoeding van de kinderen op de bogardenschool. Het gebruik van liturgie in het onderwijs was al eeuwenlang gebruikelijk

⁹⁷ Elise van Nederveen Meerkerk; Ariadne Schmidt, ‘Tussen arbeid en beroep. Jongens en meisjes in de stedelijke nijverheid, ca. 1600-1800’, *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History* 3:1 (2006) 24–50.

⁹⁸ Van Male, *Een beschrijving*, 137.

⁹⁹ Over de Heilig Bloedprocessie zie: Andrew Brown, ‘Perceptions of relics: Civic religion in late medieval Bruges’ in: Debra Higgs Strickland ed., *Images of Medieval Sanctity. Essays in Honour of Gary Dickson* (2007).

¹⁰⁰ Van Male, *Een beschrijving*, 91.
Dumolyn, *Brugge*, 285.

maar kende bloei in de late middeleeuwen.¹⁰¹ Zeger van Male bevorderde dit omdat hij zelf als kind muziek had leren maken en er zeer geïnteresseerd in was. De kinderen van de bogardenschool moesten gezangen en melodieën leren om aan de hand daarvan belangrijke teksten en leefregels zoals de tien geboden te kunnen onthouden. Het aanleren gebeurde dan waarschijnlijk via het nabootsen van de voorzang van een leermeester. Het is duidelijk dat de muzikale scholing van de kinderen op de bogardenschool zich gedurende de zestiende eeuw sterk ontwikkelde, aangezien Van Male beschrijft dat de kinderen in de Heilig Bloedprocessie de psalmen en gezangen meerstemmig ten gehore moesten laten brengen.¹⁰² De muzikale scholing van de kinderen diende een belang in de morele opvoeding van de kinderen omdat het hielp met het leren van religieuze leefregels, maar de zang was ook een manier om bij openbare gelegenheden de school in een goed daglicht te zetten.

De religieuze fundatie van de school valt niet te onderschatten. Voor de liefdadigheidsinstellingen van de Noordelijke Nederlanden in de zestiende eeuw wordt beweerd wordt dat zij voortkomen uit protestants gedachtegoed over het algemeen belang. Maar voor de bogardenschool geldt dat ze voortkomt uit katholiek gedachtegoed over het algemeen belang en ook uit katholieke tradities.¹⁰³ Naast de invloed van het stadsbestuur was ook de invloed van de religieuze gemeenschap van Brugge op de bogardenschool groot. De betrokkenheid van kerken en andere religieuze instellingen zoals het Sint-Janshospitaal was essentieel voor het bestaan van de school. Een voorbeeld van de structurele betrokkenheid van de kerken is dat de collecte van het avondmaal met Pasen in de Sint-Donaaskerk altijd bestemd was voor de kinderen van de bogardenschool. De twee kinderen die het best presteerden en die er het keurigst uitzagen mochten dan mee naar de kerk om de gaven in ontvangst te nemen. Uiteraard werden de kinderen ook meegenomen om de kerkgangers te bewegen een mooi bedrag te geven. Van hun geld zouden de kinderen in de bogardenschool namelijk op zeer degelijke wijze opgevoed en opgeleid worden, zoals aan de twee jongens af te zien was.¹⁰⁴ Deze regeling laat zien dat de bogardenschool zowel op religieuze systemen als op stedelijke organisatie berust was. Hierbij komt dat deze twee in deze periode niet van elkaar te scheiden waren. De gouverneurs en andere aanzienlijke mannen die met het stadsbestuur gemoeid waren, regelden ook collectes in de kerken van hun parochies.

¹⁰¹ Evelyn Birge Vitz, 'Liturgy as Education in the Middle Ages' in: Ronald Begley; Joseph Koterski eds., *Medieval Education* (New York 2005).

¹⁰² Dumolyn, *Brugge*, 400.

Van Male, *Een beschrijving*, 91-92.

¹⁰³ Vermeesch, 'Introduction: the Rise'.

Kempshall, *The Common Good*, 2-3.

¹⁰⁴ Van Male, *Een beschrijving*, 82.

Daarnaast organiseerden zij de deelname van de kinderen van de bogardenschool aan religieuze evenementen zoals processies en feestdagen.¹⁰⁵

De bogardenschool was ook op zeer praktische manieren verbonden aan religieuze liefdadigheid. De kinderen die ernstig ziek waren werden bijvoorbeeld naar het Sint-Janshospitaal gebracht om daar verzorgd te worden. Opvallend is dat de zusters die volgens Van Male de zorg van deze kinderen op zich namen zich pas in 1544 op het complex van het hospitaal gevestigd hadden.¹⁰⁶ Dit is niet lang voordat Zeger van Male gouverneur van de bogardenschool werd. De uitbreiding van het hospitaal met een zustersgemeenschap past ook in de context van het jaar 1544, wat een rampjaar was voor de stad en waarin het aantal hulpbehoevende armen met zo'n tien procent toenam.¹⁰⁷ Ook in de laatste zin die Van Male aan de zusters wijdt is dat te merken omdat hij wijst op het feit dat de zusters hun werk 'tot noch toe' heel goed gedaan hebben. Dit bevestigt dat de zusters nog maar kort werkzaam waren in het hospitaal.¹⁰⁸ Er is geen twijfel over mogelijk dat het hospitaal in de eerste helft van de zestiende eeuw een religieuze instelling was. Sterker, halverwege de vijftiende eeuw vond de transformatie van een lekgemeenschap naar een religieuze gemeenschap onder de regel van Augustinus plaats.¹⁰⁹

Conclusie: de praktijk van de bogardenschool

Het beeld van hoe de bogardenschool op zichzelf functioneerde wordt bepaald door de praktijk van leerlingen en personeel. De leerlingen van de bogardenschool waren onderverdeeld in binnenkinderen en buitenkinderen en die twee groepen hadden ook verschillende sociale achtergronden. Beide groepen kinderen leerden een vak, bijvoorbeeld wever of bakker. Daarnaast kregen alle leerlingen les in lezen en schrijven. De slimsten hoefden geen ambacht te leren en mochten bij andere onderwijsinstellingen verder studeren. Het personeel van de bogardenschool had vaste, eigen taken. Daarin werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen. De onderwijstaken waren uitsluitend voor mannen weggelegd en de verzorgende taken werden vooral door vrouwen uitgevoerd. De leerlingen werden ook geacht te helpen met huishoudelijke taken.

Het is opvallend dat de bogardenschool sociale mobiliteit mogelijk maakte voor de leerlingen, omdat zij dat in het gildesysteem van de vader bijvoorbeeld nauwelijks gehad

¹⁰⁵ Bijvoorbeeld de Heilig Bloedprocessie (waarin de kinderen altijd meeliepen en zongen) en de viering van Pasen in samenwerking met de Sint-Donaaskerk.

¹⁰⁶ Vóór 1544 was er alleen een broederklooster te vinden op het terrein.

¹⁰⁷ Dumolyn, *Brugge*, 373.

¹⁰⁸ Van Male, *Een beschrijving*, 145.

¹⁰⁹ Lies Vervaet, *Goederenbeheer*.

zouden hebben. Er werd op de school rekening gehouden met de aanleg van de leerlingen en er waren verschillende carrièrepaden mogelijk voor hen. De kinderen van de bogardenschool hadden in de Brugse samenleving een rol te vervullen. Naast het oplossen van het tekort aan geschoolde arbeid kwam het neer op een bijdrage in het publieke leven en specifiek op religieuze aangelegenheden zoals processies en feestdagen. De kinderen droegen op die manier de deugdelijkheid van de hele stad uit. De bogardenschool was zowel op de religieuze systemen als op de stedelijke organisatie van Brugge berust, omdat die twee onlosmakelijk verbonden waren.

3. De ideologie van armenzorg in zestiende-eeuws Brugge

Inmiddels is er een beeld geschetst van de organisatie en praktijk van de bogardenschool en van de belangen die met de instelling gemoeid waren. De vraag die rest is wat op welke ideeën de bogardenschool gebaseerd was. Het antwoord op deze vraag zal het functioneren van de school in een ander perspectief plaatsen dan in de vorige hoofdstukken. Het gaat hier namelijk om hoe de school ideologisch gezien zou moeten functioneren, volgens de ideeën die er in zestiende-eeuws Brugge waren over armenzorg. Daaruit komt de vergelijking tussen de ideeën en de praktijk voort. Paste de bogardenschool in de ideologie van liefdadigheid en armenzorg? Kwamen de ideeën hierover daadwerkelijk naar voren in de praktijk van de school? Om het functioneren van de bogardenschool te begrijpen zullen nu de praktijk en de ideologie naast elkaar gelegd worden.

In de praktijk was de armenzorg van Brugge zeer uitdagend omdat het aantal armen bleef toenemen. Zeker in de vijftiende en zestiende eeuw, toen veel armen van het platteland naar de stad kwamen. Van de stedelijke bevolking was tien procent zo arm dat ze zichzelf niet kon onderhouden en daarom hulpbehoevend was. Slechts één op de vijf inwoners kreeg daadwerkelijk ondersteuning van de stedelijke gemeenschap.¹¹⁰ Om de opkomst van armenzorginstellingen te verklaren moet naast het praktische perspectief op van armenzorg en liefdadigheid ook de ideologische kant belicht worden. De Spaanse geleerde Juan Luis Vives (1493-1540) was één van de meest toonaangevende figuren in Brugge op dit gebied. Hij filosofeerde en schreef traktaten over hoe de samenleving volgens hem ingericht zou moeten worden. Zijn visie op armenzorg en op hoe dat zou moeten functioneren verspreidde zich vanuit Brugge door de hele Nederlanden. De bogardenschool was kort voor Vives' komst naar Brugge opgericht. Het is daarom opmerkelijk dat het verband tussen de ideeën van Vives de bogardenschool tot op heden nog niet is gelegd. Zijn werk is al wel in de Brugse context geplaatst door Alfons de Witte, waarin hij de bogardenschool kort aanstipt.¹¹¹ Verder zijn de ideeën van Vives in het algemeen veel op zichzelf bestudeerd, zonder de praktijk daarbij te betrekken.¹¹² Waren Vives' denkbeelden over liefdadigheid en armenzorg ook terug te zien in het functioneren van de bogardenschool?

Het traktaat dat Vives in 1526 over armenzorg schreef is *De subventione pauperum*. Het werd in 1533 al naar het Nederlands vertaald als 'Over de hulp aan de armen'. Daardoor werd het wijder verspreid en toegepast in de Lage Landen. Vives heeft het traktaat

¹¹⁰ Dumolyn, *Brugge*, 231.

¹¹¹ Alfons Dewitte, 'Poverty and Poverty Control', 258-265.

¹¹² Bijvoorbeeld: Fantazzi, *A Companion*.

oorspronkelijk gericht aan het stadsbestuur van Brugge. Hij schreef het in opdracht van Lodewijk van Vlaanderen, die we eerder als belangrijke weldoener van de bogardenschool zijn tegengekomen. Als baljuw van Brugge wilde hij weten hoe Vives dacht dat de schrijvende situatie van de armen in de stad verholpen zou kunnen worden.¹¹³ De inleiding van Vives' traktaat is dan ook een brief aan het stadsbestuur. Daarna volgen een deel over hoe alle Brugse burgers met armen zouden moeten omgaan en een stuk over hoe het stadsbestuur daar leiding in zou moeten nemen. Het is een praktische gids gebaseerd op veel christelijke en humanistische idealen. Centraal staan de opvoeding en het onderwijs van kinderen, een thema dat ook in de middeleeuwen al een belangrijke plaats had in de samenleving. Opvoeding en onderwijs konden van kinderen deugdelijke, hardwerkende burgers maken, die een bijdrage aan de samenleving konden leveren.¹¹⁴

De idealen van Vives

Vives groeide op in Valencia, waar hij in 1493 geboren was. Zijn ouders waren bekeerde joden, maar werden begin zestiende eeuw toch door de inquisitie veroordeeld voor jудаïsme, waar de doodstraf op stond. Vives trok kort daarna, in 1509, naar Parijs om te studeren. Hij studeerde later ook in Leuven. In 1523 vestigde hij zich in Brugge, maar hij ging tot 1528 regelmatig naar Engeland. Hij doceerde daar Grieks in Oxford.¹¹⁵ Daarnaast was hij ook veel aan het hof van de Engelse koning Hendrik VIII te vinden. Vanaf 1528 tot zijn dood in 1540 was Vives permanent in Brugge gevestigd.¹¹⁶ Er wordt vanuit gegaan dat hij zijn hele leven niet meer terug is gegaan naar Spanje. Omdat zijn ouders daar op gewelddadige wijze vermoord waren door de inquisitie ligt dit voor de hand. Vives voelde zich thuis in de Lage Landen: 'En hoewel ik hier enigszins een vreemdeling ben, toch ben ik aan deze stad (Brugge) evenzeer gehecht als aan mijn Valencia en noem ik haar niet anders dan mijn vaderland.'¹¹⁷ Ook zegt hij: 'Ik beschouw mij als een burger van deze stad (...)'.¹¹⁸

Spanje liep op het vlak van institutionele armenzorg voor op de rest van Europa. De oorzaak daarvoor was de grote invloed van klassiek – met name Aristotelisch – gedachtegoed. De klassieke werken waren door de Islamitische overheersing op het Iberisch schiereiland

¹¹³ Fantazzi, *A Companion*, 8.

¹¹⁴ Vives, *Over de hulp*.

¹¹⁵ Vives had als kind in Valencia al een scholing in de Klassieken gehad en bestudeerde ze verder in Parijs en Leuven.

¹¹⁶ Enrique González González, 'Juan Luis Vives. Works and Days' in: Charles Fantazzi ed., *A Companion to Juan Luis Vives* (Leiden; Boston 2008) 15-65.

¹¹⁷ Vives, *Over de hulp*, 33.

¹¹⁸ Ibidem.

terecht gekomen. Spanjaarden hadden lange tijd veel betere toegang tot deze werken dan de rest van Europa. In de ideologie van Aristoteles komt het algemeen belang sterk naar voren.¹¹⁹ Dit uitte zich in steden als Sevilla en Valencia door de oprichting van gespecialiseerde instellingen voor armenzorg, zoals weeshuizen. Uit *De subventione pauperum* wordt duidelijk dat Vives zich weldegelijk bewust was van hoe de armenzorg in zijn geboortestad Valencia was georganiseerd. Hij spreekt namelijk over de hospitalen in Spanje: ‘In Spanje heb ik echter over edelen horen zeggen dat velen hun huizen buitensporig uitgebreid hebben op kosten van de hospitalen’.¹²⁰ Ervan uitgaande dat Vives sinds zijn jeugd niet meer in Spanje was geweest, moet het hier om een jeugdherinnering gaan. Ook in zijn jonge jaren in Valencia was Vives zich dus bewust van het functioneren van armenzorg, dat deel uitmaakte van het stedelijke dagelijks leven. Vives was hoog opgeleid en had naast kennis van de bijbel ook veel kennis van de klassieke oudheid. Daardoor bevat *De subventione* bijbelse citaten maar ook citaten van antieke schrijvers. Zo komen er bijvoorbeeld veel citaten uit de brieven van Paulus, maar ook veel citaten uit de redevoeringen van Cicero voorbij in zijn betoog. Hij had dus verschillende indrukken van omgaan met armoede voordat hij aan *De subventione pauperum* begon.

Wat vernieuwend is aan Vives’ ideeën over armenzorg is dat hij voorkomen belangrijker acht dan genezen. Het gaat daarmee niet om het helpen van de armen vanuit het oogpunt van de weldoener, die er zijn eigen zielenheil mee zou kunnen redden, maar juist om het maatschappelijk belang. Dit is een gedachte die voortkomt uit Aristotelisch gedachtegoed, maar de specifieke methodes die Vives voorstelt voor Brugge zijn vernieuwend.¹²¹ Er zijn twee belangrijke methoden die Vives preventief wil inzetten tegen armoede. De eerste is onderwijs. Het voornaamste is dat de arme kinderen onderwezen worden en vooral ook een deugdelijke opvoeding krijgen. Het was daarom volgens Vives van groot belang dat de meesters die in de scholen van Brugge werkzaam waren, deugdelijke mensen waren, die de kinderen een godvruchtige opvoeding en opleiding zouden kunnen bieden. Op deze manier zouden de kinderen leren om te werken in plaats van te bedelen, en daarmee uit de ellende van hun ouders kunnen ontsnappen.¹²²

Maar Vives gaat verder. Hij raadt niet alleen een goede, deugdelijke opvoeding voor de arme kinderen aan, ook de kinderen van de rijken moeten zo’n opvoeding krijgen.

¹¹⁹ Thomas W. Smith, ‘Aristotle on the Conditions for and Limits of the Common Good’, *The American Political Science Review* 93: 3 (1999) 625-636.

¹²⁰ Vives, *Over de hulp*, 2:VI, 128.

¹²¹ *Ibidem*, 1:XI, 92.

¹²² *Ibidem*, 2:I, 106-107.

Daarmee wordt ook voor hen voorkomen dat ze vervallen in de slechte patronen van hun ouders. De kinderen van de rijken zullen zich in dat geval meer om de armen bekommeren en minder om hun eigen bezittingen, zo luidt de voorspelling van Vives. Dit bewijst weer dat Vives het armoedeprobleem ziet als een probleem van de hele samenleving. Het vormt namelijk een bedreiging voor de hele maatschappij als het niet goed wordt aangepakt. Vives hamert er daarom op dat niet alleen de armen deugdzaam moeten gaan leven (werken, dankbaar zijn voor aalmoezen) maar dat ook de rijken een taak hebben. De rijken moeten minder sparen en meer geld uitgeven om de armen te helpen. Omdat de generatie volwassenen volgens Vives al verdorven is door de manier waarop ze over geld en bezittingen denken, is het van het grootste belang dat hun kinderen andere – meer christelijke – denkbeelden meekrijgen. Deze methodes van Vives klinken optimistisch. Toch hield hij zich niet de illusie voor dat hij hiermee het armoedeprobleem zou kunnen oplossen of verhelpen. Hij beroept zich op de uitspraak van Jezus: “Er zullen altijd armen in jullie midden zijn”.¹²³ Het optimisme kent dus een grens. De vernieuwende aanpak die Vives het stadsbestuur van Brugge voorschrijft berust grotendeels op middeleeuwse, sterk religieuze overtuigingen.¹²⁴ Maar zijn aanpak is ook gebaseerd op de veertiende-eeuwse aanpak van het armoedeprobleem na de pestepidemieën.¹²⁵ Bij die laatste aanpak was de gedachte dat de armen ingezet moesten worden voor de hele samenleving, door aan het werk te gaan. Maar Vives’ had niet de illusie dat alle armen aan het werk zouden gaan, of door te werken uit de armoede zouden kunnen komen.

In het eerste deel van *De subventione pauperum* spreekt Vives alle Bruggenaren aan. Je zou zelfs kunnen stellen dat hij er eigenlijk alle mensen mee aanspreekt. Het valt Vives op dat veel Bruggenaren zich er makkelijk vanaf maken wat betreft het bijstaan van de armen. Als ze al iets doen, komt dat vaak neer op het geven van geld. Maar dat is niet de aanpak die Vives voor ogen heeft. Hij vindt dat er allereerst moet worden geholpen met geestelijke middelen: ‘gebeden, goede raad, inzicht, leefregels’. Opvoeding kan hieronder worden geschaard. Ten tweede moet men lichamelijke middelen geven aan de armen: ‘lijfelijke aanwezigheid, gesprekken, kracht, werk, verzorging’. Dit is zowel in de hospitalen als in de wezenscholen duidelijk terug te zien in Brugge. Ook het geven van onderwijs past hierbinnen.

¹²³ Vives, *Over de hulp*, 2:VI, 129.

¹²⁴ Abel Athouguia Alves, ‘The Christian Social Organism and Social Welfare: The Case of Vives, Calvin and Loyola’, *The Sixteenth Century Journal* 20:1 (1989) 3-22, aldaar 3-9.

¹²⁵ Brian Tierney, *Medieval Poor Law: a Sketch of Canonical Theory and its Application in England* (Berkeley 1959).
Cohn, *After the Black death*.

Pas als allerlaatste komt het geven van geld, ‘inbegrepen wat met geld kan worden verkregen’. De armen zijn dus het minst gebaat bij materiele zaken, volgens Vives. Het zou de samenleving ten goede komen als er meer geestelijke en lichamelijke hulp zou worden geboden.¹²⁶

Voor Vives dient het helpen van de armen een doel voor de samenleving als geheel. Hij ziet grote voordelen voor de stad als armoede structureel zou worden tegengegaan en het liefst ook voorkomen.¹²⁷ Vives was ervan overtuigd dat ‘rebellie en burgerlijke onenigheid’¹²⁸ moesten worden vermeden, volgens hem moest de openbare orde altijd centraal staan.¹²⁹ Het oplossen van het armoedeprobleem was volgens hem essentieel om deze zaken te voorkomen. Toch is steeds zijn belangrijkste argument dat er onder christenen niet zoveel armoede zou mogen zijn.¹³⁰ En als het er dan toch zou zijn, zouden de mensen elkaar met meer naastenliefde te hulp moeten komen. Volgens Vives zouden christelijke steden zich juist op het gebied van liefdadigheid en armenzorg moeten onderscheiden van heidense steden.¹³¹ Om dit kracht bij te zetten haalt hij ook steeds antieke schrijvers aan, waarbij hij vaak opmerkt: als de heidenen al op deze manier voor de armen zorgen, dan moeten wij als christenen dat des te meer doen. Vives laat zelfs merken dat hij vindt dat het christelijke Brugge zich zou moeten schamen voor de manier waarop er met de armen wordt omgegaan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit zijn verbazing over het volgende: ‘(...) in een christelijke stad, waar dagelijks het evangelie wordt gelezen – het boek voor het leven dus, met als enig voorschrift de naastenliefde – er toch zo verschillend wordt nageleefd van wat daarin wordt voorgeschreven?’¹³²

Vives en de bogardenschool

Het is zeker dat Vives bekend was met de bogardenschool. Hij benoemt de school expliciet in *De subventione pauperum*: ‘Neem als één voorbeeld (van heilige werken) (...) jullie school voor arme kinderen. In het begin, tien jaar geleden, werden daar slechts achttien kinderen opgevangen en waren jullie bang dat jullie niet voldoende middelen zouden hebben om het instituut in stand te houden. Nu worden daar ongeveer honderd kinderen opgevangen en stromen de financiën toe, zodat er zelfs over is om er nog meer te voeden.’¹³³ Er zijn twee

¹²⁶ Vives, *Over de hulp*, 1:III, 48.

¹²⁷ Alfons Dewitte, ‘Poverty and Poverty Control’, 258-265.

¹²⁸ Vives, *Over de hulp*, 2:VI, 126.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Alves, ‘The Christian Social Organism’, 3-8.

¹³¹ Charles Fantazzi, ‘Vives and the emarginati’ in: idem, *A Companion to Juan Luis Vives*, 65-113, aldaar 97-113.

¹³² Vives, *Over de hulp*, 1:VIII, 69.

¹³³ Ibidem, 2:VI, 130.

argumenten die ervoor pleiten dat Vives hier de bogardenschool bedoelt.

Ten eerste kloppen de jaartallen die hij aangeeft. De bogardenschool werd in 1515 opgericht, inderdaad ongeveer tien jaar voor *De subventionem pauperum* gepubliceerd werd. Het éne jaar verschil dat overblijft zou verklaard kunnen worden door de mogelijkheid dat Vives delen van *De subventionem* al eerder had geschreven. Niet alle teksten hoeven in 1526 te zijn opgeschreven, 1525 is ook een logische optie voor delen van het traktaat. Het tweede bewijs dat Vives hier op de bogardenschool doelt, heeft te maken met het bestaan van de meisjesschool. Op het eerste oog zou het citaat hierboven ook op die school kunnen slaan, aangezien we hebben aangenomen dat Vives (delen van) zijn traktaat ook eerder zou kunnen hebben geschreven. De meisjesschool werd namelijk maar vijf jaar eerder opgericht dan de bogardenschool. De reden waarom dit toch niet het geval is, is te vinden in het woordgebruik van Vives. In *De subventionem pauperum* onderscheidt hij steeds ‘kinderen’ van ‘meisjes’. Als het om bepaalde bevolkingsgroepen van Brugge gaat, maakt Vives constructies als: ‘(...) kinderen, meisjes, ouderen en zwangere vrouwen’¹³⁴. Meisjes worden dus niet onder zijn definitie van ‘kinderen’ gerekend. Dit geeft nogmaals aan dat Vives met ‘jullie school voor arme kinderen’¹³⁵ inderdaad de bogardenschool bedoeld moet hebben.

Wat verder uit bovenstaand citaat naar voren komt, is dat Vives betrokken was bij de school. Hij wist immers hoeveel kinderen er op een bepaald moment in de tijd waren; achttien is een erg specifiek getal en geen schatting van een buitenstaander. Van Male geeft aan dat er direct na de oprichting acht kinderen werden toegelaten, maar dat dit aantal ‘al snel’ tot dertig was opgelopen. Het zou dus goed kunnen dat er rond 1523 ongeveer achttien binnenkinderen in de school waren. Het is namelijk niet duidelijk of Van Male de buitenkinderen meerekent.¹³⁶ Vives heeft het specifiek over kinderen die onderhouden moeten worden. De binnenkinderen dus. Ook is hij op de hoogte van de geldinstroom van de bogardenschool. Nog iets wat niet iedere Bruggenaar – zelfs niet één uit de hogere klasse – zou weten. Met de betrokkenheid van Vives wordt op zijn minst interesse in de school getoond. Er zijn geen aanwijzingen dat Vives op praktische wijze bijdroeg aan het reilen en zeilen in de bogardenschool. Omdat Vives een groot deel van de tijd dat hij in Brugge woonde, maar regelmatig op en neer reisde naar Engeland, ligt het niet voor de hand dat hij zelf een bestuurlijke functie op zich heeft genomen.¹³⁷ Dit beeld wordt bevestigd door het feit dat Van

¹³⁴ Vives, *Over de hulp*, 2:1, 106.

¹³⁵ *Ibidem*, 2: VI, 130.

¹³⁶ Schouteet, *Een beschrijving*, 9.

¹³⁷ González González, ‘Juan Luis Vives’.

Male hem niet noemt in het rijtje van personen die iets voor de school betekend hebben. Het mag dan een reële mogelijkheid zijn dat Vives ideologisch invloed heeft gehad op het functioneren van de bogardenschool, hij stak er niet zijn handen uit de mouwen.

Wel komen veel van de ideeën die hij in *De subventione pauperum* naar voren brengt wat betreft de opvoeding van arme kinderen tot uiting in de bogardenschool.¹³⁸ Een concreet voorbeeld hiervan is dat Vives stelt dat ‘De kinderen die bijzonder begaafd zijn in de letteren op school gehouden moeten worden, als toekomstige leraren van de anderen en vervolgens naar het priesterseminarie gaan. De overige leerlingen moeten naar ateliers gaan, al naargelang ieders aanleg’.¹³⁹ Dat eerste beschrijft wat er in de bogardenschool gebeurde met de slimste kinderen. Vives bedoelt met ‘op school worden gehouden’ namelijk niet dat deze kinderen op de bogardenschool moesten blijven, maar wel dat ze hun scholing moesten voortzetten. Dit kwam in de praktijk neer op overplaatsing naar Latijnse scholen en universiteiten. Ook maakt Vives duidelijk dat het de bedoeling is dat de kinderen verschillende mogelijkheden hebben om een vak te leren. Zo konden zij hun rol in de stad innemen via de ambachten van Brugge.

De beschrijving van Van Male en *De subventione* van Vives: gelijkenissen en verschillen

Het is zeer waarschijnlijk dat Zeger van Male en Juan Luis Vives elkaar gekend hebben. Ze waren beide leden van de Brugse elite aan het begin van de zestiende eeuw. Ook waren ze allebei intensief betrokken bij liefdadigheid en armenzorg in de stad. Van Male werd in Brugge geboren en woonde er ook in de tijd dat Vives in Brugge resideerde. De twee mannen hebben waarschijnlijk zelfs erg dichtbij elkaar gewoond. Van Male bezat meerdere huizen, voornamelijk gelegen in het noorden van de stad. Vanaf 1544 is bekend waar Van Male huizen bezat, waarvan hij vermoedelijk de huizen aan de Vlamingstraat zelf bewoond heeft. Vives woonde in zijn Brugse periode aan het verlengde van die straat, die nu onder dezelfde naam valt maar toen de ‘Korte Vlamingstraat’ werd genoemd. Omdat Vives in 1540 overlijdt, is niet met zekerheid te zeggen dat de twee voor een bepaalde tijd daadwerkelijk op enkele tientallen meters bij elkaar vandaan woonachtig waren. Maar omdat Van Male wat betreft zijn huizen en stedelijke activiteiten sterk op het noordelijke deel van de stad georiënteerd was (de bogardenschool is hierop de enige uitzondering) is het zeer waarschijnlijk dat hij ook vóór 1544 in het noorden van de stad resideerde. De eerste woning die op zijn naam kwam te staan

¹³⁸ Over de invloed die Vives had op de organisatie van de Brugse armenzorg in het algemeen zie: Dewitte, ‘Poverty and Poverty Control’, 262-264.

¹³⁹ Vives, *Over de hulp*, 2:IV, 121.

en die hij daarom na de dood van zijn ouders overgenomen zou kunnen hebben, stond aan de Vlamingstraat. Over het ouderlijk huis van Van Male is echter niets met zekerheid te zeggen.¹⁴⁰

De houding van Van Male ten opzichte van zijn werk in de bogardenschool en de gedachtes daarachter komen grotendeels overeen met het gedachtegoed van Vives in *De subventione pauperum*. Ook Van Male stelt dat het nodig is om de arme kinderen op een andere manier te helpen dan alleen door aalmoezen te geven. Juist ook omdat niet veel Bruggenaren daartoe bereid zijn.¹⁴¹ Bovendien benadrukt ook Van Male dat de opvoeding van de kinderen het grootste goed is. Maar ook hij betreft daar de opvoeding van de rijke kinderen bij. Arme kinderen zijn volgens Van Male meestal niets slechter dan de kinderen van rijken ‘(...) die niet dooghen en willen noch naer vaders ende moeders raet leven’.¹⁴² Het is daarom van belang dat zowel arme als rijke kinderen een deugdelijke opvoeding en onderwijs ontvangen. Een school is daar volgens Van Male een uitstekend middel voor.¹⁴³

Verder gebruikt Van Male steeds de boomgaard als metafoor voor de opvoeding van de kinderen in de bogardenschool.¹⁴⁴ Als zij een deugdelijke opvoeding krijgen zullen ze vrucht dragen. Opvallend is dat ook Vives deze metafoor gebruikt. Hij zegt hierover: ‘In de opvoeding van kinderen ligt immers een grote kracht voor de hele rest van het leven, zoals in het zaad voor de toekomstige vruchten.’¹⁴⁵ Natuurlijk is dit een voor de hand liggende metafoor voor opvoeding. Toch is hij noemenswaardig omdat het voor beide mannen de enige metafoor is die ze gebruiken om opvoeding mee te beschrijven. Ook klinkt hierin weer de duidelijk religieuze ideologie achter de opvoeding van de kinderen door: de metafoor van de boomgaard en het vrucht dragen hebben immers hun oorsprong in de bijbel, waar het gaat om gelovigen die wel of geen vrucht dragen.¹⁴⁶ Deze metafoor is daarentegen ook veel te vinden in Grieks-Aristotelisch gedachtegoed.¹⁴⁷ We zien hier dus weer de combinatie van klassieke en bijbelse invloeden in de woorden van Vives.

In *De beschrijving* van Van Male komt duidelijk naar voren dat voor zowel de

¹⁴⁰ Schouteet, *Een beschrijving*, 18-23.

Schouteet, ‘Zeger van Male’ in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* (België), deel 2 (1965) 503-506.

¹⁴¹ Van Male, *Een beschrijving*, 41.

¹⁴² Ibidem, 42.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Bijvoorbeeld: Van Male, *Een beschrijving*, 41.

¹⁴⁵ Vives, *Over de hulp*, 1:III, 46.

¹⁴⁶ Mari Eyice, ‘The tree and its fruit The problem of good deeds in the Swedish Reformation’ in: Andreas Hellerstedt ed., *Virtue Ethics and Education from Late Antiquity to the Eighteenth Century* (Amsterdam 2018) 79-96, aldaar 79.

¹⁴⁷ Zie: Sharon K. Vaughan, *Poverty, Justice, and Western Political Thought* (2008) eerste hoofdstuk.

binnenkinderen als de buitenkinderen van de bogardenschool geldt dat familieleden, vrienden of burens hen niet van onderwijs konden voorzien.¹⁴⁸ Het was in eerste instantie gebruikelijk dat verweesde kinderen door familie, vrienden of burens zouden worden opgevangen. Vives bevestigt dit, maar maakt het breder. Niet alleen verweesde kinderen werden op deze manier opgevangen, ook kinderen van wie de ouders bedelaars waren werden soms door anderen in huis opgenomen ‘om ze te onderwijzen en ze van een broodwinning te voorzien’.¹⁴⁹ Dit is een aanvulling op de liefdadigheid voor kinderen die we tot nu toe gezien hebben. Volgens Vives ging de zorg van degenen die deze arme kinderen in huis namen heel ver: ‘om ze als hun eigen kinderen te beschouwen’. Maar volgens Vives heeft dit mooie gebaar niet altijd een goede uitwerking. De kinderen worden op deze manier ondankbaar en verwaand. Een school vindt hij daarom een betere oplossing voor het opvoeden en onderwijzen van deze kinderen.¹⁵⁰

Naast dat Van Male en Vives op veel manieren hetzelfde lijken te beweren over de zorg voor arme kinderen in Brugge, vullen ze elkaar ook aan. Zo laat Van Male ons in het duister over wat er tot het zevende levensjaar met weeskinderen gebeurt, voordat ze naar de bogardenschool of Sint-Elizabetschool mogen gaan. Vives vult dit in: ‘Verlaten kinderen moeten een hospitaal hebben waar ze worden verzorgd. Als hun moeders gekend zijn, moeten die tot het zesde jaar voor hen zorgen.’¹⁵¹ De weeskinderen die hun vader hadden verloren, maar van wie de moeder nog leefde, moesten dus in eerste instantie door hun moeder verzorgd worden tot ze oud genoeg waren om naar een instelling zoals de bogardenschool te kunnen gaan. Voor deze kinderen zou dan waarschijnlijk hebben gegolden dat ze ook in hun tijd op de school buitenkinderen zouden zijn. Ze zouden dus thuis verzorgd worden en overdag onderwijs krijgen op de school.

Ook hier wordt nogmaals duidelijk dat het Sint-Janshospitaal (en de andere hospitalen in Brugge) in verbinding stonden met de wezenscholen. De broeders en zusters in de hospitalen verzorgden de kinderen tot ze oud genoeg waren om naar de scholen te mogen gaan.¹⁵² Vives noemt hierbij ook dat vondelingen door de hospitalen werden opgevangen, wat verklaart waarom Van Male daar geen aandacht aan besteedt met betrekking tot de

¹⁴⁸ Schouteet, *Een beschrijving*, 10-11.

¹⁴⁹ Vives, *Over de hulp*, 1:V, 54.

¹⁵⁰ Ibidem.

Dewitte, ‘Poverty and Poverty Control’, 262-264.

¹⁵¹ Vives, *Over de hulp*, 2:IV, 120.

¹⁵² Griet Maréchal, *De sociale en politieke gebondenheid*.
Maréchal, ‘Het Sint-Janshospitaal te Brugge’.

bogardenschool.¹⁵³ Hierbij moet overigens wel vermeld worden dat Vives de term ‘hospitalen’ niet consistent met dezelfde betekenis gebruikt. De term ‘hospitalen’ zou gebruikt worden voor ‘de plaatsen waar zieken gevoed en verzorgd worden, waar een aantal behoeftigen worden ondersteund, waar kinderen en meisjes worden opgevoed, waar vondelingen worden verzorgd (...)’.¹⁵⁴ Toch worden scholen niet steeds aan met ‘hospitalen’. Op sommige plaatsen in *De subventione* wordt de term zó gebruikt dat alleen instellingen zoals het Sint-Janshospitaal er nog binnen passen. Toch kan – vanwege de leeftijd van de jongens in de bogardenschool – gesteld worden dat de kinderen van nul tot en met zes jaar in andere instellingen werden verzorgd.

In de bogardenschool werd het grootste deel van de jongens opgeleid om een vak uit te gaan oefenen, of om ergens als knecht aan de slag te gaan. De opleiding van de kinderen tot goedkope, geschoolde arbeidskrachten was begin zestiende eeuw van groot belang voor Brugge.¹⁵⁵ Alhoewel Van Male niets zegt over dit tekort en geen economische redenen geeft voor de vakopleiding van de kinderen, bevestigt Vives het wel. Hij schrijft dat er geen gebrek zal zijn aan ‘werkplaatsen’ voor de armen, omdat er wordt geklaagd over ‘een tekort aan arbeidskrachten’.¹⁵⁶ Vives doelt in deze passage overigens specifiek op kinderen. Hij zegt bijvoorbeeld dat de zijdewevers van Brugge ‘om het even welke kinderen’¹⁵⁷ in dienst zouden nemen. Dit zou niet alleen de wever zelf helpen, het zou ook het algemeen belang dienen. De ambachtslieden van de stad waren in het algemeen ook niet gebaat bij veel armen en bedelaars. Ze hadden er alleen maar last van.¹⁵⁸ De reden waarom arme kinderen dan niet massaal aan het werk gingen is omdat ze met bedelarij meer geld op een dag kunnen verdienen, waardoor hun ouders liever hadden dat ze dat doen. Volgens Vives is dit een gebrek aan deugdelijke opvoeding. Als deze kinderen die wel zouden krijgen, zouden ze weten dat het beter is om te werken dan om te bedelen.¹⁵⁹

Om deze stelling kracht bij te zetten haalt Vives onder andere Paulus’ brief aan de

¹⁵³ Zie voor de opvang van vondelingen in hospitalen: Brian Pullan, *Orphans and Foundlings in Early Modern Europe* (Manchester 1989) part II, 16.

¹⁵⁴ Vives, *Over de hulp*, 2:II, 109.

¹⁵⁵ Dumolyn, *Brugge*, 376.

¹⁵⁶ Vives, *Over de hulp*, 2:III, 114.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Robert Stein; Anita Boele; Wim Blockmans, ‘Whose community? The origin and development of the concept of Bonum commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth — fifteenth century)’ in: Elodie Lecuppre-Desjardin; Anne-Laure van Bruaene eds., *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.): Discours et pratique du Bien Commun dans les villes d’Europe (XIIIe au XVIe siècle)* (Turnhout 2010) 149-171.

¹⁵⁹ Vives, *Over de hulp*, 2:III, 114.

Thessalonicenzen aan: '(...) dat wie niet wil werken ook niet moet eten.'¹⁶⁰ Zoals eerder is vastgesteld wijdt Van Male niet uit over de onderwijspraktijk op de bogardenschool. De informatie die er is over de praktijk op de school is dat er gelezen en geschreven werd, en dat er verschillende vakken geleerd konden worden. Ook is bekend dat de slimste kinderen verder konden leren op andere instellingen. Vives geeft ons iets meer informatie over hoe de onderwijspraktijk volgens hem bepaald zou moeten worden, wat ons mogelijk inzicht geeft in hoe het er in de bogardenschool aan toe ging. Vives stelt bijvoorbeeld dat de kinderen naar ateliers moeten gaan 'al naargelang ieders aanleg'.¹⁶¹ Vives vond dus dat er gekeken moest worden naar de aanleg die de kinderen voor bepaalde beroepen hadden. Op een moderne manier zou dit omschreven kunnen worden als het kijken naar de talenten van de kinderen, alhoewel dit uiteraard beperkt werd door de mogelijkheden die werden aangeboden.

Conclusie: de ideologie van armenzorg in zestiende-eeuws Brugge

Vives' ideeën over liefdadigheid en armenzorg kwamen zowel voort uit de klassieke als de christelijke traditie. Hij was een kenner van de klassieken en was in zijn jeugd in Spanje al in aanraking gekomen met de uitvoering van Aristotelische ideeën over armenzorg. Daar kwamen gespecialiseerde instellingen op waar verschillende soorten armen terecht konden, bijvoorbeeld weeshuizen. Het doel dat Vives voor ogen had voor de armen in Brugge was arbeid. Hij was ervan overtuigd dat werken de enige deugdelijke manier was om uit armoede te geraken. Bovendien was het in het algemeen belang als de armen van de stad aan het werk gingen. Voor kinderen komt hier nog bij dat ze een goede opvoeding en opleiding moeten krijgen. Zo kunnen zij loskomen van de armoede en ondeugdelijkheid van de ouders en zich inzetten voor de maatschappij.

Het is duidelijk dat Vives op de hoogte was van de bogardenschool. Hij maakt in *De subventione pauperum* duidelijk dat hij de instelling kende omdat hij er expliciet naar verwijst. Daarbij komt dat het zeer waarschijnlijk is dat Vives en Zeger van Male elkaar gekend hebben. Ze waren vanuit hun functies als raadgever en stadsbestuurder beiden gemoeid met de armenzorg in de stad. Het is daarom niet toevallig dat er veel overeenkomsten zijn tussen wat Vives schrijft in *De subventione* en de praktijk die Van Male beschrijft in zijn beschrijving van de bogardenschool. De onduidelijkheid ligt in de aard van het verband tussen de bogardenschool en Vives. Was de bogardenschool het resultaat van de invloed van Vives in Brugge? Of heeft de school Vives' denkbeelden over armenzorg juist

¹⁶⁰ Vives, *Over de hulp*, 2:III, 112.

¹⁶¹ *Ibidem*, 2:IV, 121.

beïnvloed, met onder andere *De subventione pauperum* als gevolg?

Alhoewel niet met zekerheid vastgesteld kan worden welke van voorgenoemde twee de juiste oorzaak-gevolgredenering is, lijkt het tweede toch aannemelijker. We weten immers dat er tien jaar vóór de publicatie van *De subventione pauperum* al twee scholen bestonden grotendeels voldoen aan de denkbeelden die Vives schetst. Deze scholen worden ook genoemd in het traktaat over armoede. Toch voldoet de omgang van de Bruggenaren – en voornamelijk het Brugse stadsbestuur – nog niet aan de idealen van Vives. Hij schreef *De subventione* immers pas in 1526. Dat er een verband is tussen de bogardenschool die Van Male omschrijft en de idealen van Vives ligt in ieder geval zeer voor de hand. Daarom kan er ook bij Vives te rade worden gegaan als het gaat om het functioneren van de bogardenschool. Omdat *De subventione pauperum* als een invloedrijk werk wordt gezien, heeft de invloed van de bogardenschool misschien wel veel verder gereikt dan Brugge.

Conclusie

Wat was de functie van de Brugse bogardenschool? De Brugse bogardenschool is nog nooit eerder uitvoerig bestudeerd in het licht van de ontwikkeling van liefdadigheid en armenzorg. Het functioneren van de school op zichzelf en in de Brugse samenleving laat zien dat er minstens zoveel sprake is van continuïteit als van verandering. Het voorbeeld van de bogardenschool uit 1515 biedt tegenwicht aan de heersende gedachte dat de institutionalisering van armenzorg in de Lage Landen een typisch vroegmoderne ontwikkeling is, omdat het laat zien dat de instellingen gebouwd waren op middeleeuwse structuren. De bogardenschool is – vanwege de uitgebreide en levendige beschrijving van Zeger van Male – het meest sprekende voorbeeld van de ontwikkeling van armenzorg in Brugge. Het vroege voorbeeld van de Brugse bogardenschool is gefundeerd op middeleeuwse structuren en organisaties en toont daarmee een continuïteit aan die tot dusver onderbelicht is gebleven in het debat.

In de ontwikkeling van Brugge aan het begin van de zestiende eeuw bleven veel oudere tradities en structuren overeind. De oprichting van gespecialiseerde instellingen voor weeskinderen zoals de bogardenschool en de Elisabethschool begon ook in Brugge inderdaad in de zestiende eeuw.¹⁶² Maar de ideeën over armenzorg, liefdadigheid, arbeid en algemeen belang (die in het derde hoofdstuk naar voren zijn gekomen) waren niet nieuw. Vives ontleent zijn ideeën bijvoorbeeld aan de bijbel en de klassieken, de belangrijkste bronnen voor middeleeuwse geleerden. De methodes die Vives voorstelt om deze ideeën in Brugge tot uitvoering te brengen zijn echter wel vernieuwend. Vives pleit namelijk voor een grote invloed van het stadsbestuur op stedelijke armenzorginstellingen en betreft de hele samenleving bij de zorg voor de armen. Het functioneren van de instellingen moet namelijk in het teken van het algemeen belang staan.

Het is onmiskenbaar dat er een connectie is tussen Vives en de bogardenschool. Deze verbinding nooit eerder zo expliciet gemaakt. De bogardenschool laat de praktische uitvoering van de ideeën en methodes van Vives zien. Het is niet helemaal duidelijk hoe die uitwisseling van ideeën tussen Vives en de school zich voltrok. Het lijkt waarschijnlijker dat Vives geïnspireerd was door het functioneren van de twee wezenscholen in de stad, aangezien die meer dan tien jaar voor de publicatie van *De subventione pauperum* zijn opgericht. Bovendien ging Vives in 1523 in Brugge wonen, acht jaar na de oprichting van de bogardenschool.

In de literatuur worden katholieke, middeleeuwse liefdadigheid en armenzorg vaak

¹⁶² Dumolyn, *Brugge*, 373.

gegeneraliseerd tot bezigheden die dienden tot het redden van de eigen ziel. Maar dit is te kortzichtig, aangezien ook katholieke liefdadigheid en armenzorg ontwikkelingen doormaakten. Al vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw gingen arbeid en het algemeen belang steeds meer centraal staan in stedelijke armenzorg. Dit was het gevolg van het grote arbeidstekort door de Zwarte Dood. De ontwikkeling dat hulpbehoevenden zelf moesten gaan werken stond dus los van de calvinistische idealen die er voor de Noord-Nederlandse steden vaak aan gekoppeld worden.¹⁶³ Het terugdringen van het tekort aan geschoolde arbeid in Brugge was één van de belangrijkste functies van de bogardenschool. Een deugdelijke opvoeding en scholing voor de jongens zou moeten leiden tot arbeid. Er is dus een verbinding tussen het belang van de stad om armoede tegen te gaan en het belang van werkgevers die op zoek waren naar arbeidskrachten. Dit gold in zestiende-eeuws Brugge nog sterker dan in steden in de noordelijke Nederlanden omdat de economische situatie vanaf het eind van de vijftiende eeuw ernstig verslechterd was. Vanuit economisch oogpunt is de oprichting van de Bogardenschool daarom geen uiting van een ‘typisch vroegmodern’ fenomeen, maar van een wet van vraag en aanbod die in grote steden als Brugge al eeuwen gold.

Met zowel de bron van Zeger van Male en *De subventione pauperum* van Vives is nog veel onderzoek mogelijk. *De subventione pauperum* zou onderzocht kunnen worden in vergelijking met armenzorginstellingen in Valencia om de invloed van die instellingen op Vives’ ideeën aan het licht te brengen. Hetzelfde geldt voor armenzorginstellingen in Engeland, omdat Vives ook daar veel tijd heeft doorgebracht en er waarschijnlijk ook ideeën heeft opgedaan over armenzorg en liefdadigheid. Door dit soort onderzoeken wordt de achtergrond van *De subventione* veel duidelijker en gaan de ideeën ook meer leven. Naar de beschrijving van de bogardenschool door Van Male is tot op heden heel weinig onderzoek gedaan, daarom zijn er veel opties mogelijk voor vervolgstudies. De bron zou bijvoorbeeld een licht kunnen werpen op de controle van het stadsbestuur in de Brugse samenleving. Ook is waardevol onderzoek naar genderrollen in de zestiende-eeuwse stedelijke samenleving mogelijk omdat er veel vrouwen voorkomen in de bron.

¹⁶³ Pullan, ‘Catholics’, 441-447.

Bibliografie

Primaire bronnen:

Schouteet, Albert, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male* (Brugge 1960).

Debaene, Raf, *Juan Luis Vives. Over de hulp aan de armen* (Zoetermeer 2015).

Secundaire literatuur:

Atoughuia Alves, Abel, 'The Christian Social Organism and Social Welfare: The Case of Vives, Calvin and Loyola', *The Sixteenth Century Journal* 20:1 (1989) 3-22.

Begley, Ronald B.; Joseph W. Koterski, *Medieval Education* (New York 2005).

Boele, Anita, *Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300-1650* (Hilversum 2013).

Marc Boone, 'Urban Space and Political Conflict in Late Medieval Flanders', *Journal of Interdisciplinary History* 32:4 (2002) 621-640.

Andrew Brown, 'Perceptions of relics: Civic religion in late medieval Bruges' in: D. Higgs Strickland ed., *Images of Medieval Sanctity. Essays in Honour of Gary Dickson* (2007).

Callewier, Hendrik, *De papen van Brugge: de seculiere clerus in een middeleeuwse wereldstad (1411-1477)* (Leuven 2014).

Carlson, Eric, 'Public Learning and Private Learners: The Separation of Public and Private in Renaissance Literature and Pedagogy', *History Compass* 10:9 (2012) 644-651.

Carnier, Marc, *De communauteiten van Tertiariissen van Sint-Franciscus: monasticon. 1: De grauwezusters* (Brussel 2002).

Cohn, Samuel 'After the Black Death: Labour Legislation and Attitudes Towards Labour in Late-Medieval Western Europe', *The Economic History Review* 60:3 (2007) 457-485.

Cools, Hans, *Mannen met Macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001).

Danneel, Marianne, 'Vrienden en magen in de bronnen van de laat-middeleeuwse Brugse weeskamer', *Handelingen - Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 36:1 (1982) 33-39.

Danneel, Marianne, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent* (Leuven;Apeldoorn 1995).

Davis, Adam J., *The Medieval Economy of Salvation. Charity, Commerce, and the Rise of the Hospital* (New York 2019).

Dewitte, Alfons, 'Poverty and Poverty Control in Bruges between 1250 and 1590', *City* 8:2 (2004) 258-265.

Dewitte, Alfons, 'Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de middeleeuwen', *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge* (1972).

Dumolyn, Jan; Andrew Brown, *Brugge: een middeleeuwse metropool, 850-1500* (Brugge 2019).

Fantazzi, Charles, *A Companion to Juan Luis Vives* (Leiden;Boston 2008).

Farmer, Sharon Ann, *Approaches to Poverty in Medieval Europe: Complexities, Contradictions, Transformations, C. 1100-1500* (Turnhout 2016).

Garver, V. L., 'The Influence of Monastic Ideals upon Carolingian Conceptions of Childhood' in: Albrecht Classen ed., *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality* (Berlin 2005) 67-85.

Groenveld, S.; J.J.H. Dekker; Th.R.M. Willemse, *Wezen en boeffjes. Zes eeuwen zorg in weesen kinderhuizen* (Hilversum 1997).

Heerma van Voss, Lex, 'Poor Relief Institutions in North-Western Europe (1550-1800)' in: Francesco Ammannati ed., *Assistenza e solidarietà in Europa, secc. XIII-XVIII : Social assistance and solidarity in Europe from the 13th to the 18th centuries : atti della "quarantaquattresima Settimana di studi,"* (Florence 2012) 57-74.

Hellerstedt, Andreas, *Virtue Ethics and Education from Late Antiquity to the Eighteenth Century* (Amsterdam 2018).

Hindle, Steve, 'Dependency, Shame and Belonging: Badging the Deserving Poor, c.1550-1750', *Cultural and Social History* 1:1 (Londen 2004) 6-35.

Jütte, Robert, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe* (Cambridge 1994).

Kempshall, M.S., *The Common Good in Late Medieval Political Thought* (New York 1999).

Lecuppre-Desjardin, Elodie; Anne-Laure van Bruaene, *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.): Discours et pratique du Bien Commun dans les villes d'Europe (XIIIe au XVIe siècle)* (Turnhout 2010).

Lis, Catherina; Hugo Soly, *Worthy Efforts: Attitudes to work and workers in pre-industrial Europe* (Leiden 2012).

Lynch, Katherine A., 'Social Provisions and the Life of Civil Society in Europe: Rethinking Public and Private', *Journal of Urban History* 36:2 (2010) 285-299.

Maréchal, Griet, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen* (Kortrijk-Heule 1978).

Maréchal, Joseph, 'Het Sint-Janshospitaal te Brugge rond 1550', *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge* (1966).

McDonnell, Ernest W., *The Beguines and Beghards in Medieval Culture, with Special Emphasis on the Belgian Scene* (New Jersey 1954).

Nederveen Meerkerk, Elise, van,; Ariadne Schmidt, 'Tussen arbeid en beroep. Jongens en meisjes in de stedelijke nijverheid, ca. 1600-1800', *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History* 3:1 (2006) 24–50.

Parsons, Ben, *Punishment and Medieval Education* (Woodbridge 2018).

Pullan, Brian, 'Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe', *The Journal of Interdisciplinary History* 35:3 (2005) 441-456.

Pullan, Brian, *Orphans and Foundlings in Early Modern Europe* (Manchester 1989).

Schmidt, Ariadne, 'Werken voor wezen. Vrouwen, mannen en de verdeling van werk in weeshuizen in de vroegmoderne tijd', *Tijdschrift voor geschiedenis* 120:2 (Groningen 2007) 164-179.

Schouteet, Albert, 'Zeger van Male' in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* (België), deel 2 (1965) 503-506.

Smith, Thomas W., 'Aristotle on the Conditions for and Limits of the Common Good', *The American Political Science Review* 93:3 (1999) 625-636.

Tervoort, Ad, 'To the honour of God, for concord and the common good' Developments in social care and education in Dutch towns (1300-1625)' in: Manon van der Heijden; Elise van Nederveen Meerkerk eds., *Serving the Urban Community: The Rise of Public Facilities in the Low Countries* (Amsterdam 2009).

Tierney, Brian, *Medieval Poor Law: a Sketch of Canonical Theory and its Application in England* (Berkeley 1959).

Vaughan, Sharon K., *Poverty, Justice, and Western Political Thought* (2008).

Vermeesch, Griet, 'The rise of public facilities in the Low Countries, 1400-1800' in: Manon van der Heijden; Elise van Nederveen Meerkerk eds., *Serving the Urban Community: The Rise of Public Facilities in the Low Countries* (Amsterdam 2009).

Vervaet, Lies, *Goederenbeheer in een veranderende samenleving: het Sint-Janshospitaal van Brugge, ca. 1275-ca. 1575* (Gent 2015).

Verwerft, Dieter, 'Arme maegdekens': *de Sint-Elisabethkapel en -school. Resultaten archeologisch vooronderzoek Ezelstraat/Hugo Losschaertstraat/ Kalverstraat, Brugge* (Brugge 2011).

Waele, Gerard, de, 'Geschiedenis van de Bogaerdenschool' in: W.P. Dezutter; M. Goetinck eds., *125 jaar stedelijke nijverheidsschool* (Brugge 1979).

Bijlage I

De bogardenschool is het ommuurde terrein dat met de pijl is aangegeven.

¹⁶⁴ Kaart van Brugge door Marcus Gheeraerts de oude (1562).